

HÁBORÚ ÉS POLITIKA RIMAY JÁNOS ÉLETÉBEN

Egyre általánosabban elfogadott megfogalmazás szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel, és minden háború azzal a politikai renddel függ össze, amelyből fakad.¹ A politika és a háború kapcsolatában a politikáé a döntő szerep, ám a háborúknak megvan az emberek akaratától független logikája, amellyel számolni kell. Emiatt a háborúkban részt vevők gyakran kénytelenek felülvizsgálni politikai vonalukat és meg kell változtatniuk azt a fegyveres harc folyamán keletkezett új körülmények, új feladatok érdekében. A háború tehát nem passzív függvénye a politikának, hanem visszahat arra és időnként módosítja is azt.² Így van ez az egyes államok és társadalmi osztályok, rétegek vonatkozásában, de nincs másként az egyének életében sem. Éppen ezért talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy a XVI. és XVII. században élt Rimay János politikai nézeteit is jelentős mértékben formálták azok a háborúk, amelyekkel valamilyen formában kapcsolatba került.

Rimay ifjúsága a török elleni végvári harcok fénykorára esett. Ezek a Balassi Bálint és katonaköltő társai által megénekelt fegyveres összecsapások a XVI. század utolsó évtizedében szinte észrevétlenül nőttek át abba a nagy küzdelembe, amelyet a tizenöt éves török-elleni háborúként tart számon a magyar és az európai história. Ennek keretében robbant ki és zajlott le a Bocskai-szabadságharc: a „háború a háborúban”. A Habsburg- és a törökellenes harcot lezáró bécsi és zsitvatoroki békekötéseket

Leggyakrabban előforduló forrásrövidítések:

Bethlen lev. = SZILÁGYI S., *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Bp. 1887. – Bethlen pol. lev. = SZILÁGYI S., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Bp. 1879. – ECKHARDT, = ECKHARDT S., *Rimay János összes művei*, Bp. 1955. – EOE = SZILÁGYI S., *Erdélyi országgyűlési emlékek*, Bp. 1865–1898. – ETA = MIKÓ I.–SZABÓ K., *Erdélyi történelmi adatok*, Kolozsvár, 1855–1862. – Ferenczi, = FERENCZI Z., *Rimay János*, Bp. 1911. – IPOLYI, = IPOLYI A., *Alsó-sztrégovai és rimai Rimay János államviratai és levelezése*, Bp. 1887. – KLANICZAY, 1964. – *A magyar irodalom-története 1600-tól 1722-ig*, KLANICZAY T. szerk. Bp. 1964. – MHHD – *Monumenta Hungariae historica I. Diplomataria* – MHHS – *Monumenta Hungariae historica, II. Scriptores* – MOE = *Magyar országgyűlési emlékek* – NAGY L., 1961. = NAGY L., *A Bocskai szabadságharc katonai története*, Bp. 1961. – NAGY L., 1969. = NAGY L., *Bethlen Gábor a független Magyarorszáért*, Bp. 1969. – NAGY L., 1972. = NAGY L., *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*, Bp. 1972. – NAGY L., 1978. = NAGY L., *A végvári dicsőség nyomában*, Bp. 1978. – NAGY L., 1982. – NAGY L., „*Nem jöttünk égi Hadak-Utján...*” *Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról*, Bp. 1982. – RMKT = *Régi magyar ióltők tára. XVII. század, I. A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthory Gábor korának költészete*, Szerk. KLANICZAY T. és STOLL B. Bp. 1959. – RML = *Régi magyar levelestár*, Szerk. HARGITAY E. Bp. 1981. I. k. – SZ = *Századok*, – TMKÁO = SZILÁDY Á. – SZILÁGYI S., *Török – magyarkori államokmánytár*. I. k. Pest, 1868. – TSZ = *Történelmi Szemle* Bp. 1912-től, – TT = *Történelmi Tár* Bp. 1878–1911. – VERESS E. – VERESS E., *Basta György hadvezér levelezése és iratai*, Bp. 1911–13. I–II. k.

¹ V. I. Lenin művei, XXIV. k. Bp. 1952. 415.

² L. A marxizmus–leninizmus a háborúról és a hadseregről, Bp. 1958. 63–64.

egy csaknem másfél évtizedig tartó, viszonylagos csendesség követte Magyarországon. Ezen idő alatt csupán kisebb fegyveres akciók zajlottak le a három észre: szakadt országban előbb Báthory Gábor³ majd Bethlen Gábor megbuktatására.⁴ Emellett természetesen nem szüneteltek a kisebb fegyveres összecsapások a magyarországi török végvárok és a magyar végvári katonák között, amelyek még akkor sem szüntek meg teljesen, amikor a végek és kastélyok „vitézli népe” túlnyomó részben Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György majd Thököly Imre zászlói alatt török szövetségben harcolt a Habsburg-hatalom ellen.⁵ Rimay János életében a legnagyobb méretű fegyveres összecsapás az a küzdelem volt, amelyet – időtartama után – harmincéves háborúnak nevezünk.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy Rimay kortársai vajon hogyan látták és ítélték meg a korukban zajló háborúkat? – akkor talán legérdekesebb szemügyre vennünk Bethlen Gábor és I. Rákóczi György meghatározásait. Bethlen 1616 tavaszán így summázta a háborúk céljáról és jellegéről vallott nézeteit: „soha az igaz ok nélkül való hadakozásban semmi jó nincs, melyeket az emberek a magok haszna kereséséért, csak felfuvalkodásból kezdenek. Viszontag az mely hadakozást kételenségért, magok oltalmazásáért és békességek megmaradásáért kezdenek, az Úr isten is mint igaz ígyet segíti és jó végét engedi”. (Kiemelés itt és a továbbiakban is tőlem: NL). Bethlen a hadviselő felek politikai céljait úgy osztályozta, hogy a háborúskodók vagy arra törekcsenek, hogy „békességet állandóképpen szerezcsenek az hosszú hadakozásokból országoknak”, vagy pedig azt igyekeznek elérni, hogy „egyik a másikat elfogyassa”. Saját Habsburg-ellenes háborúinak a célját a haza és a vallás szabadságának helyreállításában jelölte meg.⁶ I. Rákóczi György 1634-es megfogalmazása szerint a „jó fejedelmek” vagy „magok oltalmáért”, vagy pedig egyéb „szükséges okokért” nyúlnak fegyverhez.⁷ Ennek szellemében az 1636-os török elleni harcát önvédelmi háborúnak tekintette, míg az 1644/45-ös Habsburg-ellenes támadását – Bethlenhez hasonlóan – a hit és a haza szabadságának helyreállításáért folytatott küzdelemnek minősítette.⁸ Kemény János – Bethlen udvari ifja, majd Rákóczi hadvezére – azonban úgy vélekedett, hogy a fejedelmek „csak praetextusnak csinálják az isten dicsőségét, de az alatt magok világi hasznokat keresik”. Emiatt „az Úristen is az fejedelmeket és nemzeteket kívánságok szerént való végekkel nem boldogítja”.⁹

Nem vitás, hogy minden hadviselő fél igyekezett – és igyekszik napjainkban is – hadakozását magasztos célokért folytatott küzdelemnek beállítani, még abban az esetben is, ha az valójában egyértelműen a másik kirablására és leigázására irányuló agresszió. Eppen ezért nem is mindig könnyű meghatározni egy adott háború igazságos vagy igazságtalan jellegét, mert annak bevallott és valós céljai sokszor erősen eltérnek egymástól. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartani, hogy a legtöbb hadakozásban egyaránt fellelhetők az igazságos és igazságtalan motívumok. Helytől és időtől függ, hogy mikor melyek kerülnek túlsúlyba. Így volt ez azoknál a háborúknál is, amelyek Rimay János életében zajlottak le. A török elleni harcot például a Habsburg-hatalom részéről átszótták protestáns-ellenes és a magyarságra nézve más módon sérelmes tendenciák. Ugyanakkor a török szövetségben vívott Habsburg-ellenes harcok a magyarországi termelőerők pusztításával és a törökellenes védelmi képesség csökkentésével a török hódítók malmára is hajtották a vizet. Éppen ezért rendkívül nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy vajon Rimay korának törökellenes vagy Habsburg-ellenes küzdelmeit nevezhetjük-e haladó célokért folytatott igazságos háborúknak? Am hasonló nehézségekbe ütközünk akkor is, ha a rendiség és a centralizáció összefüggésében vizsgáljuk ezeket a háborúkat. Elegendő utalnunk arra, hogy az a török hatalom, amely a saját birodalmában nem ismerte a rendi jogokat, a Habsburg-ellenes küzdelmek idején a magyar rendek szabadságjogainak oltalmazójaként

³ Báthory Gábor személyéről, uralkodásáról legújabbán I. NAGY L. „Rosshíri” Báthoryak, (megjelenés alatt a Kossuth K. gondozásában), továbbá NAGY L., *A két Gábor* a „Tündérkert”-ben és *a történeti valóságban* It 1982. 2. sz.

⁴ E küzdelemről bővebben I. NAGY L., 1969. 77–117.

⁵ L. NAGY L., 1978. 141, 175–176. NAGY L., 1982. 69–76.

⁶ Bethlen lev. 55. NAGY L., 1969. 451.

⁷ HK 1894. 143.

⁸ Erről legújabbán I. NAGY L., „Bibliás örillő” – *félárnyékban* (megjelenés alatt a Magvető K. gondozásában).

⁹ KEMÉNY J., *Önéletírása és válogatott levelei*, Bp. 1959. 315.

lépett fel!¹⁰ Bizonyos értelemben hasonló kép tárul elénk akkor is, ha a Habsburgok Erdély elleni katonai akcióinak a jellegét akarjuk meghatározni. Az a hatalom, amelyik a saját országaiban, ha tehette, a legdrasztikusabban elfojtotta a vallási és a rendi szabadságtörekvéseket, az erdélyi nemesiséget a protestáns fejedelmek minden területre kiterjedő „zsarnoksága” alól kívánta „felszabadítani”.¹¹ Sorolhatnánk tovább is az ilyen és ehhez hasonló momentumokat, amelyek mind azt támasztják alá, hogy menyire ellentmondásoktól teltettek voltak annak a kornak a háborúi is, amelyben Rimay élt. Erre azért is kell figyelniünk, mert szem elől tévesztése esetén nem értjük –, vagy félremagyarázzuk –, azt a sok „táborváltást”, amelyet e kor emberei – Rimayval egyetemben – végrehajtottak.

Történetírásunk a magyar főurak és nemesek „táborváltásait” – különösen az ötvenes években – hajlott egyszerűen a magyar uralkodó osztály „züllöttségével”, „korruptságával”, „hazafiatlanságával” vagy egyéb szubjektív tényezőkkel magyarázni és élesen elítélni. Ma már világosabban látjuk, hogy az adott történelmi helyzet sokkal bonyolultabb volt annál, minthogy ilyen kategorikus ítéletekkel a dolgok lényegére tapinthatnánk. A török hódoltság korának egyik jeles kutatója joggal kifogásolta, hogy a történetírók közül sokan hajlamosak egymástól elszigetelten és élesen elválasztva vizsgálni a kor embereinek politikai magatartásait: nevezetesen a Habsburg-ellenességet és a törökellenességet. A valóságban ugyanis ez a két magatartás gyakran keveredett az emberekben: az egyik könnyen átcsapott a másikba. Jóllehet nem egy politikai páfordulásnál ki lehet mutatni az egyéni haszonszerzésre irányuló törekvést is, ám a dolgok mélyére nézve azt kell tapasztalunk, hogy a töröknek való behódolás és a törökkel való szövetkezés szándéka általában egy tőről fakadt a törökkel szembeni védtelenség érzésével, a töröktől való félelemmel. Nem húzódtott az érdekekben gyökerező szilárd és állandó határ a török elleni és a török melletti elkötelezettség között: esetleges, véletlenszerű körülményektől, vagy pillanatnyi hatásoktól, indulatoktól függően a kettő könnyen átcsapathatott egymásba.¹²

Jól példázzák e megállapítás igazát az olyan életutak, mint például a Bocskai Istváné, Wesselényi Ferencé vagy Zrínyi Péteré, amelyekhez hasonlókat bőven fellelhetünk a kor embereinél. Ide sorolható többek között Rimay János is, akinek a „táborváltásaiban” szerepet kaptak jócskán egyéni motívumok is, de alapvetően osztálya magatartásváltozásait követte ebben a török- és Habsburg-ellenes háborúk zajától hangos korszakban.

A tizenöt éves háborúban

mai cím; 2007

Sokan és sokszor leírták már, hogy a tizenöt éves török elleni háború története feldolgozatlan területe, – sőt mondhatni „fehér folt”-ja –, a magyar történetírásnak és hadtörténetírásnak. E hiányosság konstatálását azonban mindmáig nem követte lényeges változás ezen a téren. Tulajdonképpen még az is tisztázatlan, hogy pontosan mikortól számítható a háború kezdete? Ám hasonló a helyzet e háború céljait és lehetőségeit illetően is.¹³ Már a kortársak meglehetősen eltérően ítélték meg azt, hogy az adott politikai és katonai helyzet milyen befejezés lehetőségét hordozta magában. A véleményeltérések nyomon követhetők az utókor történetírásában is. A magyar történetírásban és hadtörténetírásban olyan nézetek váltak uralkodóvá, hogy az 1596-os mezőkeresztesi csatavesztést

¹⁰ L. erre pl. Lalla Mohamed nagyvezér szavait a rákosmezei találkozón (BOCATIUS J., *Commentatio epistolica de legatione sua ad Stephanum Botskay, Transylvaniae principem et suscepta cum eo anno 1605 in campo Rákos protectione*, in BÉL M., *Adparatus ad historiam Hungariae*, Pozsony, 1735. (vagy pl. a Bethlen trónratételére Erdélybe rendelt Szkender pasa 1613 szept. 19-i levelét az erdélyiekhez, TMKÁO I. k. 110–113.)

¹¹ L. pl. EOE VII. k. 293–295, 403–405.

¹² L. BENCZÉDI L., *A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása*, TSZ 1974. 4. sz. 608. Vö. NAGY L., 1978. 34–35.

¹³ L. KOSÁRY D., *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, Bp. 1951. I. k. 313–317. továbbá PÉTER K., *A felszabadulás utáni évtizedek magyar történetírása. A mohácsi csatától a szatmári békéig*, SZ 1980. 3. sz. 364–377.

követően a küzdelem a törökellenes erők részéről nem tekinthető egyébnek, mint kilátástalan, meddő vérontásnak. Emiatt azoknak a politikusoknak és katonáknak volt egyértelműen igazuk, akik *minden áron* le akarták zárni ezt a csupán anyagi és véráldozatot követelő – de a siker reményével sem kecsegtető – fegyveres konfliktust. Ebből kiindulva minősítettük pozitívnak például az 1594-ben véresen felszámolt erdélyi „török párt” állásfoglalását. Akárcsak azokat a XVII. század eleji próbálkozásokat, amelyek előbb Báthory Zsigmond, majd Székely Mózes és más törökföldi emigránsok vezetése alatt ki akarták szakítani Erdélyt a törökellenes táborból, hogy ott visszaállítsák a korábbi, vazallusi állapotokat. Jelen sorok írója is csupán az utóbbi években publikált munkáiban adott hangot olyan nézeteinek, miszerint ennek a török elleni háborúnak lehetett volna más, a törökellenes szövetségre nézve kedvezőbb befejezése is. Ez a felfogás természetesen más megvilágításba helyezi az erdélyiek szeparatista törekvéseit is.¹⁴

Ha az 1591-től számított fegyveres küzdelmek Rimayra gyakorolt hatását vizsgáljuk, érdemes szemügyre venni azt a levelet, amelyet 1592 nyarán küldött Justus Lipsiusnak. A háború kirobbanásának körülményeit így festi le: „Alighogy a haza sebe gyógyulni kezdett, a török gyakori becsapása a határos területekre, felújítva mintegy a sebhelyet, igen szomorú *gazzettnek* híret hozza mostanában mifelénk. Mikor ugyanis egyrészt a *béke reményében* a katonák ereje érezhetően alábbhagyott. . . másrészt az ország erődítményei nem voltak azzal a fölszereléssel és igazgatással gazdálkodva, melynek béke idején háborúra alkalmasabb módon kellett volna ellátva lenni, a török . . . alkalmasnak találta, hogy megrohanja a *gondatlanságból összedőléssel fenyegető falak között élő, minden segítség reményétől megfosztott és zsákmányolásra szinte kínálkozó katonát.*”¹⁵ A Rimay leveléből áradó szorongó érzés általános volt az akkori Magyarországon. Ez érthető is, hiszen az ország védelmi ereje valóban meggyöngült. Lényegében azon okok miatt, amiket Rimay fősorol és amik megtalálhatók például Magyar István kortársi írásában is.¹⁶ Ám az 1597-ben Magyarországra jött tapasztalt katona, Basta tábornok is úgy látta, hogy az ország védelmére hivatott várak többsége nem képes ellenállni hat napig tartó ostromnak sem!¹⁷ Az 1593-as és 1594-es hadiesemények azonban azt bizonyították: a török bármily félelmes, már korántsem képvisel olyan erőt, mint Nagy Szulejmán szultán uralkodása idején.¹⁸ A kezdeti török sikerek után az 1593/94-es téli hadjáratban a törökellenes erők számos bányavidéki véghelyet visszafoglaltak, köztük a stratégiailag kiemelkedő fontosságú Füleket. Ezekben a harcokban ott küzdött Rimay példaképe, a Lengyelországból hazatért halhatatlan „végvári trubadúr”, Balassi Bálint is. Az 1594-es harcokban a török ellen küzdők visszavették Nógrádot, majd Hatvannál arattak győzelmet az ellenségen. Ezt követően kezdte meg egy mintegy 35 000 főnyi sereg Esztergom ostromát.¹⁹

Rimay biográfusa elmondja, hogy az 1593-as és 1594-es felvidéki harcokban Balassival együtt részt vett Rimay is. Követte példaképét az esztergomi táborba is.²⁰ Közlebbi adatokat nem ír Rimay katonáskodásáról. Erre Illésházytól kaphatunk közvetett utalást, aki elmondja, hogy az esztergomi táborba „az urak, nemesek mind személyek szerént elmenének”.²¹ Rimay minden bizonnyal Nógrád

¹⁴ NAGY L., *Bocskai István a hadak élén*, Bp. 1981. 235. és N. L., *Erdély és a tizenöt éves háború*, SZ 1982. 4. sz. 659–668.

¹⁵ ECKHARDT, 228–229. Vö. Révay Péter 1592. júl. 27-i, Lipsiusnak írt levelével: RML I. k. 260–263.

¹⁶ L. MAGYARI I., *Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásának jó módgyáról mostan újonnan irattatott és sok bölcs embereknek írásokból szerzetett hasznos könyvecske*, Bp. 1979. 157–183.

¹⁷ VERESS E., I. k. 11. sz. irat.

¹⁸ L. pl. HEGYI K., *Egy világirodalom végvidékén*, Bp. 1976. 33.

¹⁹ A harcokról I. GÖMÖRY G., *A sziszeki csata*, HK 1894., G. G., *Veszprém és Várpalota eleste*, HK 1895., G. G., *A pákozdi csata*, HK 1896., JURKOVICH E., *Harcéri tudósítás az esztergomi táborból*, 1594. TT 1902.

²⁰ FERENCZI, 67–68.

²¹ MHHS VII. k. 10. „Lám valahol mi úr vagyon Magyarországon, azok mind itt vannak, még a betegesse is ide hozatta magát” – írta Thurzó György az esztergomi táborból nejeinek (KUBINYI M., *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejehez* . . . Bp. 1876. I. k. 67.)

mégye nemesi felkelői között vett részt a harcokban és vonult Esztergom alá is. Azt, hogy valóban ott volt, alátámasztják versei is. Mindenekelőtt az a költeménye, amelyet az irodalomtörténet az ezerhatszázas évekrelejárásán írt műként tart számon,²² de amelyik – legalábbis nézetünk szerint – inkább 1594-ben vagy 1595-ben keletkezett. Ezt valószínűsíti a „felbomlott békeesség”-re mint közeli dologra történő hivatkozás, valamint a táborélet leírásának egyes részletei. Az időnek igen vizsgálkodó felháborodott állapotja című költemény ugyanis azon ritka török hódoltság kori verseink közül való, amelyek szemléletes és részletes leírást adnak a magyar katonai táboréletéről. Sajátos módon a tábor, – aminek pedig Zrínyi Miklós oly kiemelkedő fontosságát tulajdonított a hadseregek életében,²³ – kevésbé ragadta meg a katonaköltők figyelmét. Talán azért, mert olyan keveset változott az évszázadok folyamán? Vagy azért, mert a magyar hadaknál nem alakult ki olyan állandósult és rendszeres táborélet, mint a nyugati állandó zsoldos hadseregeknél? Ezekre a kérdésekre ma még nem ismerjük a kielégítő, megnyugtató választ. Eppen ezért különösen értékes az a rövid leírás is, amely Rimay versesben található. A „Táborban hideg szél / az Nap melegével / hol hidegit s hol hevít”²⁴ – sorok arra utalnak, hogy a szerző egy kora tavasszal kezdődő és forró nyárra torkolló, hosszú táborozás alatt szerezhetette ihletkeltő tapasztalatait. Ilyen volt az 1593/94-es téli és kora tavaszi hadjárat-táborélete. A téli táborozás meglehetősen ritkaságyszámba ment ebben az időben, hiszen ekkor még az őszi „abdankolás” és a késő tavaszi újra toborzás rendszere dívott a császári hadseregben, amely ekkor volt átalakulóban az úgynevezett „céhes” vagy „időszakos zsoldos” formáról az „állandó zsoldos” szervezeti formára.²⁵ Ezek alapján gondoljuk, hogy Rimay idézett verse valószínűleg 1594-ben vagy 1595-ben keletkezhetett és nem későbbben.

A háború kezdeti, reménykedő szakaszára utalnak különben a következő sorok is: „Mégis az Vitézség az harcra buzdul s ég, ha kit az tisztesség szít.” „Katona szerszámban jó lovaknak hátán vitéz ifjak forgódnak / Az jó hírért névért és az tisztességért jó kedvvel vagdalognak / Arra ami nehéz s az szép böcsület néz, szívek szakadva futnak.”²⁶ Ezt a bizakodást és lelkes hangulatot tartalmazza a fenti verssel valószínűleg közel egyidőben keletkezett, „Minden dolgok között láthatsz vizsgálhatást!” kezdetű költemény is: „Ellenségünk szívét, mint kezdéd, epezd meg, / Lakóhelyeinket nekünk tértessed meg, / Hogy megtelepedvén, / Szent áldozatodat adhassuk vígan meg.”²⁷ Az 1594-es esztendő bizakodással teli hangulatát tükrözi a Balassi testvérekről írt gyászének is, ami egyúttal szinte naplószerű beszámoló az Esztergom alatti táborozásról: „Látván szép hazámna / Hogy kiki óltalmára / Fegyvert készít, s megyen / Megszabadulására, / Szívem repös, vidul / S csak nem lábra indul / Oly vig minden javára.” „Ott vár Nemzetemnek / Szép Sátoros Tábora / S egyéb sok rendeknek / Sűrő nagy zászlós hada. / Ki sáncot és épít / S ki kart szívet készít / Igyekezvén ostromra.”²⁸ Úgy tűnik, hogy ezt a bizakodást nem söpörte el az Esztergom alatti kudarc és Győr török kézre kerülése sem.²⁹ Legalábbis ezt tükrözi az a vers, amelyet Rimay 1595 nyarán szerzett a török ellen hadba induló Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek, s amelyről – nem tudni, milyen megfontolások alapján – Eckhardt Sándor azt írta: „Rimay szövegéből azt következtethetjük, hogy ő bizonyos mértékig saját verse hatásának tulajdonította a sikert, mert a címzett győzelme előtt kapta kézhez.”³⁰ Magunk részéről nem tudunk felfedezni erre utaló momentumot a vers utólag keletkezett

²² ECKHARDT, 195. Vö. ESZE T.–KISS J.–KLANICZAY T., *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*, Bp. 1953 469–470.

²³ „... a tábor a vitézek helye, ottan egymástul tanul, ottan élesedik az elméje, ottan ismeri meg a kapitányát s a kapitány ötét, ottan egy kiáltására a kapitánynak rendben állhat, ottan istrázsálhat, egy szóval: azon kívül semmirekellő a vitézlő rend”. in *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Bp. 1976. 175.

²⁴ ECKHARDT, 73.

²⁵ Erről bővebben I. E. HEISCHMANN, *Die Anfänge des stehenden Heeres*, Wien, 1925. Újabbán I.: *Magyar Hadtörténet I.* kötetében (megjelenés alatt a Zrínyi Katonai K. gondozásában).

²⁶ ECKHARDT, 73.

²⁷ ECKHARDT, 68.

²⁸ ECKHARDT, 12–15. Vö., a 21. sz. jegyzetben hivatkozottakkal!

²⁹ A Győr eleste miatti réműletre l.: MHHS VII. k. 19–20.

³⁰ ECKHARDT, 194.

címében sem. Legfeljebb olyan összefüggést, hogy Báthory – a versben foglaltakkal egybecsengően –, maga is Isten segítségében látta a siker zálogát, amint ez Illésházy följegyzéséből is kitűnik: „Az erdélyi fejedelem mind Tregovicsca alatt, mind Bukarest alatt látván, hogy az török tábor elment előtte, lováról leszállván, az egész tábor előtt térdre esett, felszóval halálat adta az úristennek, hogy *nem ő előtte futnak az ő ellenségei, hanem az istennek színe előtt.*”³¹ Különben a vers utólag készült címében Rimay ugyanúgy kissé túlértékelt az egyesült erdélyi és román seregek sikerének jelentőségét, akárcsak a magyar kortársak többsége.³² Am már közöttük is akadtak olyanok, akik másként látták a dolgokat. Így például az erdélyi Hidvégi Mikó Ferenc, aki szerint csupán „a megtért hadnak utóljában kapdostak a mi vitézink” és Szinán pasa nagyvezér seregének csak a „rosszában” vágtak le valamennyit.³³ A Királyi Magyarország területére azonban egyelőre nem hatoltak el az ilyen higgadt vélemények. „A nagy öröm és bizakodás uralkodott el az emberek között. Ezt a hangulatot tükrözi különben a „Katonák hadnagya, Istennek jobb karja . . .” kezdetű Rimay-vers is, amelyben a magyar katonák: „Véres fegyverével, kinyitott sebével / Haza tér, ő r v e n d e z j ő hire nevével, / Nem gondolyán semmit sebe sérelmével.”³⁴ Meggyőződésünk szerint ebben az időszakban születhetett az a *Homonnai István kérésére* készített kis ének is, amelyet Eckhardt a Bocskai-szabadságharc idején keletkezett közé sorolt, jöllehet Homonnai már 1598-ban meghalt.³⁵ Különösen a hetedik versszak szól amellet, hogy ezt a költeményt még a háború reménytelen szakaszában – tehát Eger eleste és a mezőkeresztesi csatavesztés előtt – írta Rimay. Biográfusa megfogalmazása szerint a katonai kudarcok megfosztották Rimayt is korábbi reményeitől. Ferenczi meglátása szerint ebből az időből való az *Ez világ mint egy kert . . .* kezdetű vers is, amit Eckhardt viszont szintén az 1605–1606-ban keletkezettek közé sorolt.³⁶

Rimay 1599 tavaszán Erdélybe ment, ahol akkor ugyancsak „zord idők” jártak; sűrű politikai változásokkal tarkítva. A Báthory Zsigmond akaratából Erdély trónjára került Báthory András környezete vonzhatta Rimayt a magyarországiak által egyre többször változékony, ingatag, „Tündérország”-nak nevezett fejedelemségbe. Az új uralkodó átlagon felüli műveltségű, művészetpártoló férfiú volt, aki korábban lengyelországi székhelyén istápolta Balassi Bálintot is. Elképzelhető, hogy Rimay Balassin keresztül került összeköttetésbe a bíborossal, akit megválasztása után sietett fölkeresni. Minden bizonnyal társadalmi és gazdasági előmenetelt remélt Báthory András szolgálatában, azonban ezek a remények nem váltak valóra. A művelt egyházi férfiú ugyanis rendkívül gyöngye gyakorlati politikusnak bizonyult, ami miatt uralkodásának napjai meg voltak számlálva. Ketten indultak uralma megdöntésére: Bocskai István, a leváltott váradi főkapitány, – immáron a császár magyar tanácsosa –, és Mihai Viteazul havasalföldi uralkodó. Mindketten a Habsburg-udvar jóváhagyásával és támogatásával. Mihai volt a gyorsabb, s így novemberben ő ült az elhagyott erdélyi fejedelmi székbe.³⁷

Rimay a Báthory András vereségével végződő sellemberki csata előtt pár nappal hazaindult Erdélyből. Szakított a katonáival és az elkövetkező esztendőkből Alsó-Sztrégován birtokoskodott.³⁸ Egyik 1602-ben írt levelének tanúsága szerint megcsömörlött a hadiélettől: „nem kívánhatok sem hadnagyságot, sem kapitányságot, ha kínálnak velem is” – írta Thurzó György alsó-magyarországi főkapitánynak.³⁹ Ez a kiábrándultság egyre általánosabb jelenséggé vált a magyar-nemesek körében.⁴⁰ Létrejöttében nem csekély szerepet játszott a hadihelyzet kedvezőtlen alakulása. 1600 májusában fellázadt a pápai vár francia zsoldos őrsége és fölajánlotta az erősséget a töröknek. Még

³¹ MHHS VII. k. 25.

³² Erről újabban I. NAGY L., *Bocskai István a hadak élén*, 55.

³³ MHHS VII. k. 140. Vö. MHD XXXII. k. 168–169.

³⁴ ECKHARDT, 70.

³⁵ L. RMKT 499.

³⁶ FERENCZI, 43–44. Vö. ECKHARDT, 195.

³⁷ L. NAGY L., *Bocskai István a hadak élén*, 74.

³⁸ FERENCZI, 44–46.

³⁹ ECKHARDT, 232.

⁴⁰ L. újabban NAGY L., *Bocskai István a hadak élén*, 91–95.

ugyanezen esztendő októberében föladás révén török kézre került a fontos Kanizsa vára is.⁴¹ Ugyanabban az időben a Magyar Kamara sorozatos hűtlenségi pereket indított a magyar nagybirtokosok ellen vagyonuk megszerzésére.⁴² Erdélyben polgárháború dúlt a török vazallusságot visszaállítani akaró Báthory Zsigmond hívei és Basta császári tábornok katonái között.⁴³ Felső-Magyarországon pestisjárvány és marhavész dühöngött.⁴⁴ Ezekkel a riasztó jelenségekkel szemben kevés vigaszt nyújthatott Székesfehérvár visszavétele a töröktől és a sárréti nyílt ütközetben aratott győzelem.⁴⁵ A magyar nemesek 1602-ben már nem vállalták a személyes hadbavonulást!⁴⁶ A török újból elfoglalta Székesfehérvárt, a keresztény sereg viszont eredménytelenül próbálkozott Budá visszafoglalásával. A katonai kormányzat alá került Erdélyben éhínség dúlt, járvány pusztított.⁴⁷ A magyar végvári katonaság hosszú esztendőök óta fizetetlen volt.⁴⁸ Megjelent Magyar István könyve *Az országokban való sok romlásoknak okairól* címmel, amelyben a szerző mindenért a katolikusokat tette felelőssé.⁴⁹ Erre válaszolt Pázmány Péter vitairata, amely a bajokért való felelősséget visszahárította a protestánsokra.⁵⁰

Hová tűnt az az idő, amikor az embereket – felekezeti hovatartozást nem tekintve – egyedül a török elleni harc tüze hevítette? Elmondható, hogy alig leljük nyomát a XVII. század első éveinek eseményeit rögzítő egykorú krónikákban és levelekben. Ehelyett fásultság, elkeseredés, panasz található még a Habsburg-hűségen megmaradottaknál is. Ebben a hangulatban születtek Rimay azon versei, amelyeket „az első kuruc hangvételi költemények” közé sorolunk. Ezek között a leghíresebb – és talán keletkezését tekintve a legelső – a *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán s fogyáson* című költemény. Talán nem tévedünk nagyot, ha Rudolf császár és magyar király 1600-as, a magyar végvári katonaság elleni rendeletét⁵¹ tartjuk a következő sorok ihletőjének: „Kedvelt böcsült véred lett csufoltságossá / Szablyádnak bő soldja nagy olcsóságossá . . .” „Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll, / Sereged szép száma fogy, romol, s szállton száll.” „Sem pénz, jószág mostan s méltó árru posztó / Nem indít, hogy szolgálj, megszűkült az osztó.”⁵² Am ugyanaz a gondolat kísért Rimay más, ez időben született verseiben is. Így például a *Kiben az embernek ez földön való állapotjáról emlékezik* című költeményében: „Kicsin rongyos sereg, utált vagy, de ne félj! / Kemény szenyvedéssel sok kereszt alatt élj! / Elmult már az éjfél, / Idvösséges napod nemsokára felkél.”⁵³

Ezekben a versekben az „ellenség” megnevezése már nem konkrét. Pontosabban szólva: nincs megjelölve a „pogány” török, mint a korábbi költeményekben, de nincs megnevezve az ellenreformációt szolgáló császári had sem ellenségként. Mindez arra utal, hogy ezek a versek – akárcsak a *Hatmaskodók ellen* című költemény – a Bocskai-szabadságharc kirobbanása előtt keletkeztek.⁵⁴ Mintegy átmenetet képezve ahhoz, hogy a nemrégben még a törökellenes harc ügyéért lelkesedő költő a török szövetségben küzdő felkelő fejedelem udvarában tűnjön fel, méghozzá fontos és bizalmas beosztásban.

⁴¹ L. VÁMBÉRY Á., *Kanizsa*, SZ 1887.

⁴² Erről bővebben l. MOE IX–X. kötetekben.

⁴³ Erről újabban l. NAGY L., *Erdély és a tizenöt éves háború*, SZ 1982. 4. sz. 671–674.

⁴⁴ L. *Magyarország történeti kronológiája*, Szerk. BENDA K. Bp. 1982. II. k. 423.

⁴⁵ L. GÖMÖRY G., *Székeshegy visszavétele 1601-ben és újból elvesztése 1602-ben*, HK 1892.

⁴⁶ *Magyar Törvénytár*, 1526–1608. 1602/9. tc. 2., 3., 5., 6. §

⁴⁷ VERESS E., *Buda és Pest 1602–1603-i ostroma*, HK 1910. L. még V. E., *Hunyad vármegyei nagy éhségnek rövid leírása*, TT 1893.

⁴⁸ Erről újabban l. Nagy L., 1978. 52–54.

⁴⁹ L. MAGYARI I., i. m. (1979.) 31–61.

⁵⁰ Erről bővebben l. MAKKAI L., *A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén*, TSZ 1971. 1–2. sz.

⁵¹ TAKÁTS S., *A magyar gyalogság megalakulása*, Bp. 1908. 107–108.

⁵² ECKHARDT, 83.

⁵³ ECKHARDT, 79.

⁵⁴ Amely verseket ECKHARDT a Bocskai-szabadságharc idején keletkezetteknek jelöl, azok keletkezési időbesorolása pusztán *feltevésen* alapul. A Homonnai István kérésére írt vers keltezése pedig egyértelműen *téves*.

„Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiani . . .” – kezdődik a magyar rendek 1605-ös kiáltványa Európa népeihez. Az irat rendkívül ügyes és hatásos érveléssel azt taglalja, hogy miért *kényszerültek* a török ellen régóta küzdő – és a jövőben is küzdeni akaró –, *magyarok ideiglenesen török segítséghez folyamodni* a zsarnoki módszerrel uralkodó Rudolf német-római császár és magyar király ellen.⁵⁵ A túlnyomó részben Káthay Mihály fejedelmi kancellár szellemi termékének tekinthető, 1605 januárjában készült *híres propagandairat*, – a kaolikus hatalmak rokonszenvét is megnyerni kívánó néhány passzust leszámítva –, *a magyar nemesség nagy többségének érzelmeit és gondolatait fejezte ki*.⁵⁶ „Magunk az sok inség miatt elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani” – mondotta Bocskai István fejedelem az 1605-ös korponai országgyűlésen.⁵⁷ Ám nem látta másként e problémát a vele több kérdésben különvéleményen levő Illésházy István sem, aki így vélekedett erről: „Akartuk vagy nem, de az töreket kellett segítségül hínunk, ha életünket és hazánkat meg akartuk tartani.”⁵⁸ A török szövetségben vívott Habsburg-ellenes harc élén olyan tegnapi törökverő hősök sorakoztak fel az Erdélyt tíz esztendővel korábban törökellenes küzdelemben kényszerítő Bocskai István mögött, mint Rákóczi Zsigmond, Káthay Mihály, Gyulaffi László, Rhédey Ferenc, Homonnai Drugeth Bálint, Segnyey Miklós, Lippai Balázs, Dengeleghy Mihály és sokan mások. A lényegyet tekintve az történt, hogy a törökellenes haderő magyar része szembefordult a törökellenes erő nem magyar, illetve a Habsburg-kormányzathoz hű maradt részével.⁵⁹

Joggal fölmerülő kérdés: vajon miért tartott több mint fél esztendeig, amíg Rimay megtalálta az utat a szabadságharc táborába? Hiszen – amint azt versei is tanúsítják –, már jóval a küzdelem kibővítése előtt kiábrándult a Habsburg-kormányzathoz! Ezek után az lett volna a természetes következmény, ha az *első* között jelentkezik Bocskainál, felajánlva szolgálatait a Habsburg-ellenes harc ügyének. Ha a Rimay csatlakozását hátráltató okokat kutatjuk, akkor mindenekelőtt számba kell vennünk olyanokat, mint például a *költő lakhelyének földrajzi fekvése, vagy Rimay helyzete a magyarországi társadalmi hierarchiában*. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Bocskai hadai csupán 1605 tavaszán vetették meg a lábukat Nógrád vidékén, miután Fülek kaput nyitott nekik és a bányavárosok is hajlandóságot mutattak a csatlakozásra. Ekkor következett be a szabadságharc átütő katonai sikere, ami visszavonulásra kényszerítette az Eperjes környékén táborozó, Basta vezette császári hadat.⁶⁰ Ám *figyelemmel kell lennünk arra a momentumra is, hogy Rimay régóta szorosan kötődött Thurzó György személyéhez, aki protestáns létére minden színleges csatlakozása ellenére mindvégig kitartott a Habsburg-uralkodó hűségén*. Rimaynak előbb el kellett szakítania a Thurzóhoz tűző szálakat ahhoz, hogy nyíltan Bocskai szolgálatába szegődjék.

A féléves „késlekedés” ellenére Rimay meglehetősen „nyitottan” szemlélte a felkelést már az első hetekben is. Erre utal az a levele, amelyet 1604 decemberében írt patrónusának, Thurzó Györgynek. Ebben – mintegy szelíd figyelmeztetésként – fölhívta a főúr figyelmét arra, hogy mind Basta nagy hírel beharangozott támadása, mind Kollonich Siegfried alsó-magyarországi főkapitány hadiakciója kudarccal végződött! Ezzel szemben „*az Alföldi hadnak* [nem rebelleseknek!] *az elei* Törökkel és Tatárral elvegy Rimaszombatban érkezett, honnan Gálcs és Tamási felé gyakorta jargallásokat mielnek, de *senkit sem kárral sem nyomorusággal nem illetnek az föld népe közől*, parancsolván nekik, hogy veszteg legyenek és senkitől ne féljenek az ő pártokon valóktól” Ezt az előnyomulást azonban Rimay *sem nézte minden aggodalom nélkül!* Minden bizonnyal a török és tatár segélyerők jelenléte

⁵⁵ MOE XI. k. 168–184.

⁵⁶ A kiáltvány keletkezésének körülményeiről újabban I. NAGY L., *A magyar politikai irodalom történetéhez*, M. Tud. 1981. 5. sz.

⁵⁷ MOE XI. k. 497. Vö. MTT XIX. k. 76.

⁵⁸ TT 1878. 48.

⁵⁹ Erről újabban I. *Magyar Hadtörténet* I. kötetében (megjelenés alatt a Zrínyi Katonai K. gondozásában).

⁶⁰ A hadműveletek részletes leírását – levéltári forrásmegjelölésekkel –, I. NAGY L., 1961. 212–224.

aggasztotta őt is elsősorban, és ennek nyomán írta: „félő, hogy az egész földet az végekkel egyetemben magokévá ne igyekezzenek tenni; mi ehhez képest itt elég gondban, félelemben és reménségben is tartjuk életünköt, Istenre bizván magunkat”.⁶¹

Rimay óvatos, tartózkodó magatartása híven tükrözte azoknak a magyar nemeseknek az állásfoglalását, akik nem voltak a Kamara üldözöttei, vagy ilyen üldöztetésben részesült főúr familiárisai. Ahol még nem vetették meg szilárdan a lábukat Bocskai katonái, ott általában „nagy hallgatásban” voltak az urak és nemesek és nem siettek „az közönséges jó mellett megindulni”. Sőt, akadtak olyanok is, akik a Habsburg-uralkodó katonáinak a győzelmét kívánták! A nagy többség a mielőbbi meg-egyezőst óhajtotta. Még a mozgalom fő házísát képező Felső-Magyarországon is szép számmal akadtak olyanok, akik kifejezett ellenérzésekkel szemlélték a török szövetségben küzdőket, vagy legalább semlegesek akartak maradni. Basta tábornagy 1604 végén – mintegy két héttel Rimay idézett levelének kelte után –, arról számolt be az uralkodónak, hogy Felső-Magyarországon „öt vármegye visszatért az ő Felseje iránti engedelmességre és mentegetik magukat, hogy semmiképpen nem értettek egyet Bocskai felkelésével”. Miután azonban a hajdúk váratlanul támadtak, „a nemeseknek nem volt más menedékük. Egyesek azért félelemből csatlakozni és Bocskai hadseregébe menni kényszerültek, mások pedig határozatlanul álltak”.⁶² A nemesek nagy többségének magatartását és hozzáállását híven tükrözi a korabeli vers is: „Basta nyujtsd hitödöt / Bocskay kezedet / Hogy egymás ellen nem törtök.”⁶³

A nemesi állásfoglalás alapvetően a katonai helyzet változásaihoz igazodott. Ez derül ki Basta 1605. január közepén kelt jelentéséből is: „A nemesség értesült Szendrő elvesztéséről és arról az előrehaladásról, amit a hajdúk tettek a bányavárosokban, s úgy látszik, hogy elhidegült.”⁶⁴ A Pozsonyban összeülő udvarhú rendek ez idő tájt írt fölterjesztése szerint az immáron Pozsony felé közeledő „pártosok” előretörését nagyon megkönnyíti az a körülmény, hogy „nemcsak a tömegeből és a tudatlan népből, hanem a katonák és nemesek soraiból is sokan hozzájuk pártolnak”.⁶⁵ A hajdúk előretörésében csupán február második felében következett egy kisebb megtorpanás, amikor az Eperjesen telelő Basta egy kétségbeesett ellentámadásra indult a Bodroghözben. Am miután próbálkozása eredménytelenül zárult, megindult a küzdelem a bányavárosok megszerzéséért, ami visszavonulásra és a felsőmagyarországi pozíciók teljes feladására kényszerítette Bastát.⁶⁶

Az elért hadisíkerék nyomán Bocskai március 29-én országgyűlésbe hívta a királyi Magyarország rendjeit Szerencsre.⁶⁷ A meghívóban részletesen elemezte az összejövetel céljait: „hogy az ellenség ellen jobb módjával oltalmazhassuk magunkat és az több magyar atyánkfiaival is megegyezhessünk . . . minden egyéb rendbeli dolgokat hátrahagyván, csak azokrul kell végezni Kegyelmeteknek, mint állhassunk az ellenségnek ellen, hogy az Kegyelmetek szép hazája megcsendesedjék és épüljön is”.⁶⁸ Az április 17-re hirdetett gyűlésen huszonkét vármegye követe és sok főúr személyesen is megjelent. A főurak között nem volt ott Thurzó György, a nemesek között viszont ott volt Rimay János, aki röviddel ezután Bocskai szolgálatába állt.

Ferenci szerint Bocskai István Zierotin morva nemesúr ajánlatára vette maga mellé bizalmas beosztásba a költőt, aki előbb a fejedelem belső komornyikja, majd nem sokkal ezután tanácsos, kincstartó és belső „titoknok” lett.⁶⁹ Úgy véljük, e bizalmi tisztségek elnyeréséhez Zierotinnál hatékonyabb támogatást nyújthatott Rimaynak Káthay Mihály fejedelmi kancellár. Némely adatok tanúsága szerint Rimay már a kilencvenes években kapcsolatba került a Káthayakkal. 1595-ben Káthay Györggyel küldte el Báthory Zsigmondnak a már említett verset, s ugyanebben az esztendőben Káthay Mihályt – Isvánffival és Forgáchcsal együtt – a „humánus tanulmányokkal foglalkozók seregébe”

⁶¹ECKHARDT, 236–237.

⁶²VERESS E., II. k. 1762. sz. irat.

⁶³THALY K., *Ismeretlen históriás ének*, SZ 1871. 319.

⁶⁴VERESS E., II. k. 1789. sz. irat.

⁶⁵MOE XI. k. 82–84.

⁶⁶A tavaszi támadásról és következményeiről l. NAGY L., 1961. 217–220.

⁶⁷Az országgyűlés lefolyásáról l. MOE XI. kötetében.

⁶⁸A meghívót l.: MOE XI. k. 144–145.

⁶⁹FERENCZI, 52–54.

sorolta.⁷⁰ Mindez közelebbi személyes kapcsolatra utal, akár csak az a vers, amit Rimay 1605-ben írt a kancellár leányának, Magdolnának.⁷¹ Mindezek nyomán meg merünk kockáztatni olyan véleményt, hogy Rimay inkább Káthay kancellár javaslatára és támogatásával nyerhette el a magas tisztségeket, mint Zierotin ajánlatára.

Joggal felmerülő kérdés: ha ez így volt, akkor Rimay Bocskai udvarában vajon miért nem a kancellár vezette politikai csoportosuláshoz csatlakozott és miért az azzal szembe kerülő, Illésházy vezette párhoz? Rimay biográfusa némileg megkerüli a választ ebben a kérdésben és csak annyit ír, hogy a költő „Thurzóval, a ki mindvégig királypárti maradt és Illésházyval meg másokkal a fejedelem környezetében ahhoz a békepárthoz tartozott, mely az okvetlen törésig harcolni akarókat ellensúlyozta és le is győzte.” E csoportosulás politikai magatartását mindenekelőtt a hajdúk pusztításaival magyarázza, ami elsősorban a nyugat-magyarországi birtokosokat sújtotta. Ezen túlmenően pedig azzal, hogy a Habsburgokkal való mielőbbi megegyezés volt az előfeltétele a törökkel kötendő békének is. Rimaynak mindenben Illésházy volt a vezetője – folytatja Ferenczi – mert őt Bocskaynál többre tartotta és főképpen „mélyebbre látónak, ki a közérdeket jobban megérti, talán önzetlenebb is”. Elmondja még, hogy a Bocskai bizalmába férközött Rimay „Illésházy utasítására mindent elkötett, hogy a fejedelmet a túlheves környezetével szemben a kettős békére hangolja.”⁷² Úgy véljük, hogy az életrajzíró némely adatai és megállapításai némi pontosításra, illetve kiegészítésre szorulnak. Elsősorban azzal kapcsolatban, hogy Thurzó György – Illésházyval ellentétben – a zsitvatoroki békekötés után is a török elleni háború folytatásának a híve volt. Másfelől meg kell jegyeznünk, hogy az Illésházyhoz való igazodás nem rögtön Rimay csatlakozása után következett be, hanem jóval később, 1605 második felében. Az első hónapokban Rimay a kancellár vezette „túlköz” pártjához tartozónak mutatta magát, amely politikai csoportosulás a Habsburgoktól való elszakadás szorgalmazása mellett arra törekedett, hogy Bocskai az ifjú Báthory Gábert tegye meg utódjának. Rimay az odatartozás dokumentálására nemcsak a kancellár leányának írt szép verset, de értékes ajándékot küldött Báthory nevelőjének is.⁷³

A teljes igazsághoz hozzátartozik az is, hogy e ténykedésével párhuzamosan Rimay felajánlotta a szolgálatait a mozgalomtól távol maradó Thurzó Györgynek, régi patrónusának is. Ezek a kapcsolatok azonban háttérbe szorultak, amikor a lengyelországi emigrációjából hazatért Illésházy megjelent Bocskai fejedelmi udvarában. Ettől kezdve Rimay egyértelműen Illésházy titkos híve és feltétlen követője lett. Hamarosan társai is lettek Illésházy szolgálatában: a prágai udvar tudtával és beleegyezésével Bocskaihoz csatlakozó Nyáry Pál, az egykori egri majd váradi főkapitány, Hoffmann György, volt erdélyi császári biztos, Orlle Miklós felső-magyarországi birtokos –, hogy csak a legnevezetesebb személyeket említsük – és természetesen Homonnai Drugeth Bálint, a magyarországi had főparancsnoka, Illésházy erdélyi fejedelmi utód jelöltje. Ami Illésházynek a közérdeket Bocskainál jobban megértő és „önzetlenebb” voltát illeti, ebben ellent kell mondanunk Rimay biográfusának. Az idős főúr – korábban a Kamara üldözöttje – politikai ténykedésének egyik fő mozgatórugója az értékes hodonani birtokainak visszaszerzése volt, amit Mátyás főherceg megígért neki, amikor titkon a szolgálatába szegődött.⁷⁴ Abban viszont kétségtelenül igazat kell adnunk Ferenczinek, hogy Rimay érzelmileg jobban kötődött Illésházyhoz, mint Bocskaihoz. Az újsztoikus életfilozófiát követő politikai költőnek⁷⁵ úgy tűnik, nem volt különösebben szimpatikus a „hedonista” életvitelű felkelő fejedelem.⁷⁶ Erre utal az a levél is, amelyet Rimay röviddel Bocskai halála után írt Illésházynek. Ebben úgy emlékezett az elhunytól, hogy annak „az jó és haszonra való tanács” bizony „igen nehezen

⁷⁰Erről részletesebben I. NAGY L., *Káthay Mihály a magyar törtélemben. Egy régvolt politikai gyilkosság*, Valóság, 1976. 9. sz. 98.

⁷¹A verset I. ECKHARDT, 86–88.

⁷²FERENCZI, 55–57.

⁷³A könyvküldésről I. BÁN I., *Rimay János egyik könyvének sorsa*, KLTE Könyvtárának Közleményei. 16. sz.

⁷⁴Erről bővebben I. NAGY L., i. m. Valóság, 1976. 9. sz. 98.

⁷⁵L. KLANICZAY, 1964. 17. o. Vö. SZERB A., *Magyar irodalomtörténet*, (7. kiad.) 154.

⁷⁶Bocskai életvitelére adalékokat I. NAGY L., *Bocskai István a hadak élén*, 280. vagy ETA I. k. 102.

vert fészket fejébe” és „rest executora is vala az publicum commodumra szolgáló dolgoknak”.⁷⁷ Ez volt-e az igazi véleménye tegnapi uráról? Vagy csupán az új pártfogónak akart kedvébe járni a halott kritizálásával? Annyi bizonyos, hogy a néhány nappal később írt sírfeliratban másként jellemezte Bocskait: „*En vagyok a hős, ki nagyszerű erényekkel születtem, a te Pannóniának híres koronája. Miután hűséges harcokat vívtam a te nevedért és fegyvert ragadtam a Haza igaz üdvéért a Te vezetéseddel már mint győző és a hazát védő fegyverekkel megállítottam az ellenséges kéz gyászos háborúit. Most legyőztem, nem Márs erejétől, hanem a mérgező mesterkedésedől, én aki a Hazáért Győztes vagyok, csupán a mesterkedésedől győztem le.*”⁷⁸ Ez a két – csaknem egy időben írt és ugyancsak eltérő – vélemény sokat elénk tár Rimay személyiségjegyeiből. Mindenekelőtt az egyszerű több vasat is tűzben tartásra irányuló törekvést. Ezekben a napokban, hetekben ugyanis Rimay még nem tudta bizonyosan, hogy miként alakul a jövője? Maradhat-e a királyi Magyarországon, vagy pedig a Bocskai által ajánlott utód, Homonnai Drugeth Bálint mellett Erdélyben kell kiépítenie új egzisztenciáját? Nyilván ez utóbbi esetre gondolva támogatta a „pápista mérgezés” legendáját is, jóllehet neki igazán tudnia kellett, hogy Bocskai a kor gyakori betegségekben, a „vízkór”-ban halt meg.⁷⁹

Bocskainak e kétféle megítélésében minden bizonnyal szerepet kaptak Rimay egzisztenciális szempontjai, de az Illésháznak írt levélben olvasható elítélő vélemény nem kizárólag ilyen okok következménye volt. Rimayban ellenérzések éltek nem csupán Bocskai személye iránt, de a fejedelem politikájának számos hívével kapcsolatban is. Erről tanúskodnak többek között azok a névtelen –, de tartalmi és stílusjegyek alapján joggal Rimaynak tulajdonítható – csúfolódó epigrammák, amelyek 1608 januári keltezéssel, Bolygó János álnév alatt íródtak.⁸⁰ Akárcsak azok a paszkvillusok, amelyek 1608 januárjában Szepesi Laczkó Máté szellemi termékei.⁸¹ E paszkvillusok tanúsága szerint Rimay egyetlen politikai vonalat tartott helyesnek, a nemzet javát szolgálókat: az Illésházyét. Ennek védelmében – inkognitóját kihasználva – nekitámadt még az Illésházyval konfrontációba került régebbi patrónusának, Thurzó Györgynek is!⁸³

Illésházy István politikai elképzeléseit és törekvéseit bizonyos tekintetben napjainkig hatóan félremagyarázzák. Emiatt elkerülhetetlen, hogy jelen tanulmány keretében is kissé bővebben szóljunk róla: mit is akart valójában Illésházy, korának ez a vitathatatlanul nagy formátumú politikusa. Ha figyelmen kívül hagyjuk az 1605 első felében tendenciózusan hangzott, rendkívül radikális Habsburg-ellenes nézeteit,⁸⁴ akkor politikáját úgy foglalhatjuk össze: Illésházy a Rudolfnál hajlékonyabb Mátyás főherceg uralma alatti, minél erősebb magyar királyság visszaállítását kívánta, ahol a rendi jogok csorbítatlansága és a protestánsok vallásszabadsága egyaránt biztosított. A visszaállítandó nádori méltóság első-számú várományosaként ellenezte azt, hogy a királyi Magyarországból területet csatoljanak Erdélyhez, mert azzal az ország védelmi ereje és a Habsburg-fennhatóság alatt levő államok közötti súlya egyaránt csökkenne.⁸⁵ Ezt ellenezte ő és nem pedig a Habsburgoktól független, s a

⁷⁷ ECKHARDT, 249.

⁷⁸ ECKHARDT, 89.

⁷⁹ L. erről NAGY L., i. m. Valóság, 1976. 9. sz. 102–106.

⁸⁰ L. *Emlékkönyv az 1605. évi korponai országgyűlés három százados évfordulójának emlékére*, szerk. PÁLYI P. Korpona, 1905.

⁸¹ L. ÁCS P., *Rimay – mint Bolygó János*, ItK 1978. 1. sz.

⁸² Nem keletkezhetett 1608-ban a Homonnai Drugeth Györgyről írt paszkvillus, mert ő csak 1610-ben katolizált: a Nádasdy Ferenc és Báthory Erzsébet leányával kötött házassága után. Akárcsak a Dóczy Andrásról szóló, hiszen nevezett az „alföldi várakat” csak 1613 végén és 1614 elején foglalta el!

⁸³ RMKT 393. Vö. ECKHARDT, 236–237.

⁸⁴ L. erre pl. TT 1878. 9, 11, 48.

⁸⁵ Illésházy a sokat idézett, 1606. dec. 9-i levelében azt írta Bocskainak: „soha nem tetszett énnekem és most sem tetszik, hogy ez megmaradott darab országot két felé szakasszuk, két birodalom alá és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük . . . ha Magyarországon két libera electio marad, Erdély hozzá

korábbi területi kiterjedésű erdélyi fejedelemség visszaállítását, amint az – Károlyi Árpád félreértése nyomán⁸⁶ – általánosan elterjedt történetírásunkban. Ezen túlmenően azt akarta még, hogy Erdélyben őhozzá igazodó fejedelem üljön a trónon: olyan, akire biztosan számíthat politikai terveinél. Ezt a személyt vélte megtalálni az alapvetően aulikus beállítottságú és az ő szellemi irányítását elfogadó Homonnai Drugeth Bálint személyében. Ennek érdekében fordult szembe a Káthay kancellár vezette „Báthory-pártnak” nemcsak a Habsburgoktól független nemzeti királyság visszaállítására irányuló – általa irreálisnak és veszélyesnek tartotta – tervével, hanem Báthory Gábor utódlásával is. Úgy vélte – és tegyük hozzá, nem is alaptalanul –, hogy az ecsedi és a somlyai Báthoryak gazdasági hatalmát és társadalmi presztízsét egyesítő ifjú, – aki mellett a főtanácsadó annak idős rokona, Imreffi János volt,⁸⁷ korántsem lenne olyan hajlékony eszköz politikai elképzelései szolgálatában, mint Homonnai. Emiatt szorgalmazta – és szorgalmaztatta Rimayn keresztül – Bocskainál, hogy az Báthory Gábor helyett, Homonnai jelölje utódnak. Amikor pedig úgy látta, hogy Káthay befolyása veszélyezteti terveit sikerét, koholt vádak alapján fogságra vette Bocskaival a kancellárt, akinek túlzó nézetei már a fejedelem számára is kezdtek terhessé válni.⁸⁸

Történetírásunk, különösen a felszabadulást követően, Bocskai és Illésházy politikai nézeteltéréseiben egyértelműen Bocskai igaza mellett állt ki és csupán az ő törekvéseit tekintette a nemzeti érdekeket szolgálóknak, a társadalmi haladással egybeesőknek. A probléma azonban sokkal bonyolultabb és ellentmondásosabb annál, minthogy ilyen egyértelműen állást foglalhassunk ebben a kérdésben! *A magyarságnak a XVII. század elején ugyanis nemcsak az volt elsődrendű létevéde, hogy erős török-vazallus erdélyi fejedelemség védje a veszélybe került nemzeti érdekeket a Habsburg-kormányzat sérelmes intézkedéseivel szemben, hanem az is, hogy erős és tekintélyes magyar királyság álljon a török hódító törekvések útjában!* Ebből következően Rimay János politikai magatartását sem lehet úgy megítélni, hogy amikor Bocskai politikáját szolgálta, a nemzeti érdekeknek megfelelően cselekedett, amikor pedig Illésházyt, akkor öns egyéni érdekeit követte. Tevékenységét mindkét esetben egyéni és közösségi érdekmotívumok szították át. Illésházyhoz nem csupán egyéni szimpátia fűzte, hanem annak a felismerése is, hogy ha a királyi Magyarországon kell élnie, ott olyan pártfogója kell legyen, aki megértve korábbi „tévelygéseit” kész és főként képes is őt megvédeni a Habsburg kormányzati szervek esetleges zaklatásaitól.⁸⁹ Ehhez Illésházy alkalmasabbnak mutatkozott egykori pártfogójánál, Thurzó Györgynél, aki különben nemcsak politikai ellenlábas, de személyes ellenfele is volt Illésházy-nak.⁹⁰ Amennyiben tehát Rimay és nem Szepsi Laczkó írta a Thurzót gúnyoló paszkvillust, úgy ezzel is Illésházy kedvét kereste. Az inkognitó viszont védelmet nyújtott egy nem várt fordulat esetére. Méghozzá olyat, amely századokon át jól rejtette Rimay szerzőségét!⁹¹

Az Alsó-Magyarországon birtokos költőnek Illésházyhoz történő csatlakozását nem csekély mértékben mozdíthatta elő az a körülmény, hogy 1605 második felétől kezdve főként erre az országrészre zúdult a fizetetlen hajdúkatonaság eltartásának a terhe. Részben a hadműveletek fő irányából származóan, másrészt attól a felismeréstől vezérelve, hogy jobb, ha a Habsburg-kézre visszakerülő területeket élék ki a csapatok, semmint a Bocskai uralma alatt maradó részeket.⁹² Az alsó-magyarországi birtokosok terhei csupán akkor csökkentek némileg és átmenetileg, amikor Bocskai csapatai az

való tartományival egy királyt válasszon, az ide való része [t. i. Alsó-Magyarország és a Dunántúl] egy mást, akkor vész el Magyarország ennél is jobban”. in TT 1878. 635. Vö. ETA III. k. 117–118.

⁸⁶ MOE XII. k. 364.

⁸⁷ Életéről legújabban I. NAGY L., *Imreffi János a magyar historiában*, ItK 1982. 4. sz.

⁸⁸ L. erről NAGY L., i. m. Valóság, 1976. 9. sz. 100–101.

⁸⁹ Rimay pártfogást kérő sorait I. ECKHARDT, 250. Rimay 1607. március 8-án még nem tudta, hogy haza mehet-e Sztregovára és ezért Szentjóban, Rhédey Ferencnél húzódott meg! (L. uo. 251.)

⁹⁰ Thurzónak az Illésházy személyét és politikáját elítélő leveleit I. KUBINYI M., i. m. és II. kötetiben.

⁹¹ Az RMKT 1959-ben megjelent kötetében pl. még ismeretlennek van feltüntetve a paszkvillusok szerzője. Csupán annyit olvashatunk róla, hogy Illésházy István környezetéhez tartozott (626).

⁹² L. erről NAGY L., 1961. 169–170, 228–229, 351.

örökös tartományokban „rablottak”.⁹³ A szabad zsákmányoláshoz szokott, féktelenkedő hajdúkatonák a szó szoros értelmében mindent feléltek és magukkal vittek. Az állatállományt lábon hajtották el, a különböző értékeket, használati tárgyakat pedig a nagyszámú tartaléklovakon vitték magukkal.⁹⁴ Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy mindenekelőtt a nyugat-magyarországi termelő lakosság sorakozott fel Illésházy mielőbbi békét szorgalmazó politikája mögött. Közöttük Rimay János, aki – főként miután 1606 nyarán megbizonyosodhatott Bocskai közeli haláláról –, igyekezett hasznossá tenni magát az „új nap”-nak tekintett Illésházytól.

Belső zavarok viharában

A bécsi és a zsitvatoroki békekötéseket követő évtized történetéről szintén joggal elmondható, hogy elhanyagolt területe történetírásunknak. Különösen kirívó az első fél évtized históriájának feltáratlansága. Ez a hiányosság azután nem kevés félreértés vagy téves magyarázat kiindulópontjává is vált. A békekötések ugyanis korántsem szüntették meg azokat a gazdasági, társadalmi bajokat és politikai feszültségeket, amelyek korábban átszöttek a három részre szakadt ország életét. Érdekes módon a lakosság leghamarabb a háború okozta gazdasági pusztításokat heverte ki és sokkal akutabbnak bizonyultak a társadalmi és a politikai problémák. A legsúlyosabb ezek közül a hajdú- és a szászkérdés rendezetlensége, megoldatlansága volt. Ez a két probléma azután hosszú belháborúk forrásává vált.⁹⁵ Ezeket a zavarokat történetírásunk hajlott Báthory Gábor erdélyi fejedelem ország-lásának, nevezetesen az ifjú uralkodó hibás politikájának tulajdonítani. A valóságban azonban ezek olyan, sokkal régebbi keletű problémák voltak, amelyeket Báthory csupán *részben* tudott megoldani.⁹⁶ Ezeken kívül átszöttek a békekötéseket követő évtized történetét különféle trónviszályok is. A királyi Magyarországon esztendőkön át Mátyás és Rudolf küzdelme nyomta rá a bélyegét a politikai események alakulására, Erdélyben pedig előbb Rákóczi Zsigmond és Homonnai Drugeth Bálint, majd Báthory Gábor és Rákóczi Zsigmond, később Bethlen Gábor és Báthory Gábor, utóljára pedig Homonnai Drugeth György és Bethlen Gábor viszálykodása.⁹⁷ Ezekben a belső zavarokban sajátos szerepet játszott a török hatalom. A századforduló idejére fölöttébb meggyöngyült birodalom vezetői ugyan kapva kaptak a zsitvatoroki békekötésen, ám a Magyarországon és Erdélyben dúló politikai viszályok láttán megpróbálták a zűrzavarosban halászni. Előbb a hajdúkat bujtogatták a Habsburg-kormányzat ellen,⁹⁸ majd a Habsburg-hatalommal akarták összefogni a hajdúság és a magyar végvári katonaság felszámolására.⁹⁹ Ezzel párhuzamosan előbb biztatták Báthory Gábort egy Habsburg-ellenes támadásra, majd megsokallva önállóságát, detronizálták őt és Bethlen Gábort tették meg helyette

⁹³ A „*Thököly haditanácsa*” című versben olvashatjuk: „Fönn van német előtt Betlchen járása/ *Bocskai, Rákóczi morvai rablása* . . .” A kuruc küzdelmek költészete, Szerk. VARGA I. Bp. 1977. 215.

⁹⁴ Erről legújabban, részletesen NAGY L., *Hajdúvitézek* (1591–1699.), (megjelenés alatt a Zrínyi Katonai K. gondozásában).

⁹⁵ A hajdúproblémáról újabban I. RÁCZ I., *A hajdúk a XVII. században*, Debrecen, 1969. 57–91. A szász problémáról nincs újabb feldolgozás. A Bocskai-kori zavargásokra I. NAGY L., 1961. 313–332. A későbbiekre I. pl. MIKA S., *Weiss Mihály. Egy szász államférfiú a XVII. századból*, Bp. 1893.

⁹⁶ Báthory Gábor életéről és uralkodásának történetéről mindmáig nem készült elemző, marxista értékelés. Sokszor neves történetírók is csupán pletykaszinten mozgó adatmorzsák, vagy Báthory esküdt ellenségeinek elfogult megnyilatkozásai nyomán írnak a témáról. A hagyományostól eltérő és konkrét adatokra támaszkodó rövid értékelés található RÁCZ I., i. m. 1969. 92–93. Legújabban e problémáról I. NAGY L., i. m. 1982. 2. sz. és Uő.: „Rosszshírű” Báthoryak (megjelenés alatt a Kossuth K. gondozásában).

⁹⁷ L. a problémáról SZILÁGYI S., *Báthory Gábor fejedelem története*, Bp. 1867. és NAGY L., *Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához uralkodásának első éveiben*, HK 1962. 1. sz.

⁹⁸ L. RÁCZ I., i. m. 1969. 70–72.

⁹⁹ HATVANI (HORVÁTH) M., *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli orsz. levéltárból és a burgundi könyvtárból*, Pest, 1859. IV. k. 126–128. Vö. ETA III. k. 144–146.

fejedeleme, akit a török politika készségebb kiszolgálójának gondoltak Báthorynál.¹⁰⁰ E politikai manőverekkel párhuzamosan a török vezetők arra törekedtek, hogy a zsitvatoroki béke ratifikálásának elhúzásával és egyéb „praktikákkal” minél nagyobb részt tartsanak meg maguknak a királyi Magyarország területéből.¹⁰¹

A Bocskai halálát követő rendkívül zavaros viszonyok között nem csekély tennivaló hárult Rimay patrónusára, Illésházyra. Az idős főúr a Habsburg-ház belső viszályában felülkerekedő Mátyás bizalmasaként már nádorral való yalasztása előtt is fontos politikai tényezővé vált a királyi Magyarországon.¹⁰² Munkájához igényelte Rimay szolgálatait is. Ennek érdekében már 1607 elején elintézte neki, hogy megtarthassa a Bocskaitól kapott birtokot. Erről értesülve a fejedelem holttestét Erdélybe kísérő Rimay visszatért a királyi Magyarországra. Többnyire Alsó-Sztrégován tartózkodott, „de közben Illésházy mellett is, *mint Mátyás híve*, folyton működött” – olvashatjuk Ferenczinél. 1607 júliusában részt vett a pozsonyi országgyűlésen, amely Rudolf ellenállása miatt dolgavegzetetlenül oszlott szét. 1608 tavaszán Illésházy megbízásából előbb Sztubnya fürdőre ment, majd tagja lett a szultáni udvarba küldött követtségnek, amelynek feladata a békeszerződés okmányának kicserélése volt. Ez a megbízás – állapítja meg Rimay biográfusa – „egyrésztől nem volt veszélytelen, mert a török udvar gyakran a követekkel minden népjog ellenére bánt, s Rimay csakugyan utóbb » molesta periculosa mea peregrinatio«-nak nevezi, másfelől a török udvar ravaszsága a békeszerzővek különbözősége miatt nagy körültekintést és főképp határozottságot kívánt”¹⁰³

Vajon miért vállalta el ezt a veszélyes, sok törődéssel, ám annál kevesebb eredménnyel kecsegtető megbízást a már korántsem ifjú Rimay? Ferenczi ennek az okát Illésházy nagy rábeszélő képességében, valamint abban a tekintélyes adomány ígéletben jelöli meg, amit Mátyás nevében tett az időközben alsó-magyarországi királyi biztossá kinevezett idős főúr.¹⁰⁴ Feltételezhető emellett olyan szubjektív indíték is, hogy a Bocskai mellett eltöltött hónapok alatt Rimayban is bizonyos pozitív hiedelmek támadtak a szabadságharcos fejedelemnek ugyancsak kedvébe járó törökökkel kapcsolatban.¹⁰⁵ Ezt az elképzelést támasztja alá egyik levele is, amelyben azt írta Illésházynek Ali budai beglerbégéről: „kivel hovatovább vagyunk együtt, mind nagyobb *jóságot, emberséget, úri természetet* tapasztalunk benne”.¹⁰⁶ Rimay meg volt győződve arról is, hogy Ali és a többi török vezetők őszinte hívei a béke fenntartásának. „Ali nyájassága és politikusi hízelgése *megtévesztette*” – olvashatjuk Ferenczinél – ami egyébként szokott eljárása volt a töröknek. Ezt nevezi Zrínyi török ópiumnak”.¹⁰⁷ A biográfussal ellentétben úgy véljük, hogy a törökök békeszándéka őszinte volt. Az ugyancsak súlyos belső és külső bajokkal küzdő birodalom vezetői ezekben az években semmiképpen sem akartak egy újabb háborút a Habsburg-hatalommal. Más kérdés az, hogy amúgy „suba alatt” igyekeztek kiaknázni az ellenfél viszályaiból származható előnyöket. Különféle fondorlatok igénybevételével el akarták érni, hogy a ratifikált békeokmány minél nagyobb területet juttasson nekik, Rimay és követőitársai azonban ügyesen elhárították ezeket a próbálkozásokat.¹⁰⁸

Illésházy és az őt követő Rimay török-politikájáról, ezzel kapcsolatos elképzeléseiről és elvárásairól szemléletes képet kaphatunk abból a beszédből, amelyet Rimay 1608. szeptember 16-án intézett a szultánhoz: „Habár a magyar nemzet Barbiano mesterkedései és más császári katonai parancsnokok okozta sérelmek folytán is ismételtelen annyira szorongattatott, hogy Bocskai vezetése alatt *méltányos okokból volt kénytelen* hatalmas császári felségedbe vetett reményéhez folyamodni és mintegy hivatalos elszakadást végrehajtani, mégis a magyaroknak ez az elszakadása, mely *annyi sok ezer*

¹⁰⁰Erről legújabban I. NAGY L., i. m. It 1982. 2. sz. 266–272.

¹⁰¹L. FERENCZI, 76–91.

¹⁰²1608 áprilisában Mátyás főherceg kinevezte Illésházyt királyi biztossá. L. még ÁCS P., i. m. ItK 1978. 1. sz. 3.

¹⁰³FERENCZI, 65–69. még IPOLYI, 155–156.

¹⁰⁴FERENCZI, 70. Vö. IPOLYI, 162.

¹⁰⁵L. erről újabban NAGY L., *Bocskai István a hadak élén*, 134–136, 183–186.

¹⁰⁶ECKHARDT, 261–262.

¹⁰⁷FERENCZI, 76.

¹⁰⁸A török helyzetre l. többek között BORSOS Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig*, Bukarest, 1972. 54–55. Rimayék tevékenységére l. FERENCZI, 88–91.

szegény lélek pusztulását és veszedelmét okozta, a keresztény világ előtt nem történt minden kifogásolás és bűnvád híján, úgyhogy különösen magának a pápának, a spanyol királynak ösztönzésére és a római birodalom egyes fejedelmeinek biztatására a római császár nem habozott a magyarokon való bosszúállás útját keresni, azzal a súlyos váddal illetve őket a római birodalom előtt, hogy annyi harci alkalmatossággal az ország testét szagatva elszakadtak a keresztény világtól és hogy nem restelltek ellenséges fegyverrel előnyomulni a török birodalom gyarapodására. A keresztény hatalmak bosszúállását Mátyás főherceg háritotta el a magyarok feje felől, aki el akarta érni „az alkalmas időben való fegyverkezéssel, hogy az ügyben ellentétes szándékokat megfékezve és az ellenkező szellemek véleményeit kibékítve, a béke ő felsége, a magyarok és a törökök között . . . a határokon épen maradjon”. Mátyás „néhány kiváló férfiú” tanácsa nyomán kikényszerítette a császár beleegyezését. A magyarok ezért főltöbbsz hálásak neki, amit szeretnének a szultán tudomására hozni. „Felséges császár! Minden akarttal és elméleti erőfeszítéssel gondoskodnod kell arról, hogy a Te ozmán birodalmadnak . . . állandó és erős magyar barátai legyenek, amit úgy érhetsz el, ha *Esztergom, Kanizsa és Eger várát*, melyet az ő gyűlöletük mellett birtokolsz, visszaadván, őket a béke megkötésével lefékezed. Ha te bőkezűségednek ezt a magában álló nyilvános zálogát megadod, minden fejedelem lelkét meghódítod, annyira, hogy szívesen támogatják majd a magyarokat, akik majd a te állandó jóakarotodat élvezik: úgy ítélvén, hogy nem lehet joggal ártani vagy rosszat tenni annak, akiket ilyen magas támogatással csendesítették és köteleztek le.” Ezzel a politikával a szultán nemcsak a magyarokat kötelezi el a török mellett, de a szomszédos országokat is.¹⁰⁹

A beszéd érdekesen tükrözi, hogy az Illésházy-vonal milyen sajátos okfejtéssel és logikai vargabetűkkel igyekezett összeegyeztetni a Bocskai-felkelés és Mátyás főherceg politikai törekvéseit, továbbá a Habsburg-ház, a magyarok és a törökök érdekeit! Ha Rimay valóban hitt abban, hogy a felhozott érvekkel három fontos vár visszaadására bírhatja a szultánt, az akkor ugyancsak nagy naivitásra vall! Hiszen a töröknek csupán annyiban volt érdekes a magyarok „barátsága”, ha az – az oszd meg és uralkodj elvét követve – együtt jár a magyarok Habsburg-ellenes fegyveres harcával. Bocskai követei 1605-ben nem amiatt tudtak szokatlan eredményeket elérni a portán,¹¹⁰ mintha a törökben valami olthatatlan szeretet ébredt volna hirtelen a magyarok iránt, hanem mert Bocskai Habsburg-ellenes harca török érdekeket is szolgált. Lehetséges, hogy Rimayt félrevezették azok a keleti szóvirágokkal sűrűn átszótt kijelentések, amiket Rákosmezőn Lalla Mohamed nagyvezértől, vagy a kassai udvarban megforduló csauszoktól hallott.¹¹¹ Biográfusa szerint Rimay 1608-ban hitt a különféle török ígéretésekben, s még akkor sem ábrándult ki teljesen a török vezetőkől, amikor azok hosszú hónapokon át tisztességes fogságban tartották őt Budán.¹¹² Ám helytelen lenne az ilyen vagy ehhez hasonló politikai naivitást csupán Rimaynak és a Bocskai-szabadságharcot végigélt kortársainak tulajdonítanunk. A török vezetési ilyen téves megítélése fellelhető Wesselényi Ferenc nádor,¹¹³ vagy Zrínyi Péter tervezetéseiben is.¹¹⁴ E tanulmány keretében nincs mód arra, hogy részletesen foglalkozzunk a téves politikai elképzelések és döntések objektív és szubjektív okaival. Csupán sommásan érintve a problémát elmondhatjuk, hogy az információs viszonyok általánosan alacsony szintjén túl a kettős függés és a kettős ráutaltság roppant bonyolult körülményeire ugyancsak megnehezítették a tisztánlátást még a legkiválóbb elmék számára is. „Rimay igen komoly és eszes ember” – írta róla 1608 őszén Glover portai angol követ.¹¹⁵ Ebben a jellemzésben benne foglaltatik az is, hogy a tapasztalt diplomata sem tekintette teljesen irreálisnak és elképzelhetetlennek a Rimay által előterjesztetteket. Pedig jól tudhatta ő is, hogy a török már csak vállalási okok miatt sem szokott önként lemondani olyan várak birtokáról, amelyeket fegyverrel vett meg.

¹⁰⁹ ECKHARDT, 262–271.

¹¹⁰ L. erről Bocskai portai követeinek 1605. május 24-i jelentését, valamint Memhet tihaja kérelmét: OL Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G. és Rep. 77. fasc. E. (Kiadva: HK 1956. 3–4. sz. 324–332.)

¹¹¹ L. MHHS XXX. k. 256., SZ 1899. 121., továbbá NAGY L., 1969. 343–344.

¹¹² FERENCZI, 86.

¹¹³ L. DEÁK F., *A bujdosók levéltára*, Bp. 1883. 227–232.

¹¹⁴ Erről bővebben I. BENCZÉDI L., *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*, Bp. 1980. 27.

¹¹⁵ TT 1901. 418.

Amíg Rimay „tisztos fogságban” Budán tartózkodott, elhalálozott nagy patrónusa. Illésházy halála nem csekély mértékben befolyásolta Rimay további politikusi karrierjét. Az új nádornak, Thurzó Györgynek már nem tudott ismét a bizalmába férkőzni. Minden bizonnyal a Habsburg oldalon mindvégig kitartó és a török elleni háború folytatását 1606 után is szorgalmazó Thurzó nem felelte el Rimaynak sem azt, hogy Bocskai szolgálatába szegődött, sem pedig, hogy Illésházyhoz csatlakozott. Emiatt Rimay Illésházy halála után „magát háttérbe szorítva érezte”. Visszavonult a magyarországi közéleti szerepléstől, majd 1615-ben Erdélyben próbált szerencsét. Ott felajánlotta szolgálatait Bethlen Gábor fejedelemnek, azonban ajánkozását „nem fogadták el, vagy valami olyast ajánltak, amit ő nem akart elfogadni” – írja Ferenczi.¹¹⁶ Rimay már Bocskai udvarában megismerkedett Bethlen Gáborral, aki mint török ügyekben járatos és „postálkodó” személy többször megfordult ott.¹¹⁷ Bethlen különböző objektív és szubjektív okoktól vezéreltetve a Káthay vezette csoportosulás egyik tagja lett. Ez a körülmény – különösen 1605 végétől kezdődően – akadályozója lett annak, hogy szorosabb kapcsolat alakuljon ki közte és az Illésházyt támogató Rimay között. Már csak azért is, mert Bethlen Báthory Gábor utódlását támogatta, míg Rimay az Illésházy-jelölt Homonnai Drugeth Bálintét. Jóllehet Bethlen 1613-ban Báthory megbuktatása révén került Erdély trónjára,¹¹⁸ de ez a körülmény, úgy látszik, nem feleltette vele Rimay korábbi politikai magatartását. Nem úgy, mint Péchy Simon esetében, aki szintén Illésházy híve és politikájának kiszolgálója volt Bocskai udvarában,¹¹⁹ mégis Bethlen bizalmát élvezte.¹²⁰ Persze az sem lehetetlen, hogy a kancellári tisztelet betöltő Péchy maga beszélte le Bethlent arról, hogy Rimayt megfelelő tisztségben alkalmazza, mert vetélytársat látott benne.

A családott Rimay visszatért a királyi Magyarországra, ahol egészen 1617-ig magánemberként élt. Visszautasította az egyes török vezetők segítségével Erdély trónjára pályázó Balassi Zsigmond csatlakozási felszólítását, akit igyekezett lebeszélni e kalandos vállalkozásról. „Ne bízzék a törökben” – mondta neki – „mert az csak ki akarja használni. Ez a szokása és a másoknak tett ígéreteit nem tartja meg. Hiszen *Bocskayt is kijátszódja, ha lehetett volna*”.¹²¹ Ez a tanács arra utal, hogy a portai követsége óta eltelt évek újabb török praktikai felnyitották a szemét. Így például a magyar katonáknak a végekből való kiűzésére irányuló török próbálkozások,¹²² vagy az a kétkulacsos, rosszhiszemű politikai játék, amelyet a budai beglerbég Homonnai Drugeth György erdélyi trónigényével kapcsolatban folytatott.¹²³

Rimay életében Thurzó György nádor halála, illetve a nádor fiának szolgálata eredményezett jelentősebb változást. Új munkaköre együtt járt azzal, hogy ismét bekapcsolódjon az országos politikába.¹²⁴

¹¹⁶ FERENCZI, 108.

¹¹⁷ Bethlen Gábor *tényleges* szerepére a Bocskai-szabadságharcban l.: MHHD XIX. k. 258., MHHS XXXI. k. 32–33., Bethlen pol. lev. 437., TMKÁO I. k. 45–47, 50., EOE V. k. 383–384., Károlyi Oklevéltár IV. k. 23., TT 1885. 307, 337. Betöltött szerepének *eltűlésára* l. többek között Bethlen pol. lev. 440–441., TMKÁO II. k. 31., ItK 1976. 2. sz. 228., MAKKAI S., *Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca*, Bp. 1929. 40., MAKKAI L., *Bethlen Gábor és Európa*. Alföld, 1980. 11. sz. 45.

¹¹⁸ L. erről NAGY L., i. m. It 1982. 2. sz.

¹¹⁹ Péchy Simon szerepére Bocskai udvarában l. NAGY L., i. m. Valóság, 1976. 9. sz. 102–103., és N. L., i. m. M. Tud. 1981. 5. sz. 360–361.

¹²⁰ Erről bővebben l. NAGY L., „*Sok dolgot próbála Bethlen Gábor . . .*” *Erdélyi boszorkányperék*, Bp. 1981. 87–88.

¹²¹ FERENCZI, 112.

¹²² L. erről a 99. sz. jegyzetben hivatkoztattak!

¹²³ L. Forgách Zsigmond 1616. máj. 23-i és máj. 27-i leveleit Thurzó Györgyhez (CSSR Bitsei lt. Thurzó corresp. 178.) Vö.: ETA III. k. 158., vagy TT 1881. 409.

¹²⁴ FERENCZI, 127.

A nagy európai háború az osztrák Habsburg-ház belső viszályaként indult, de hamarosan kiterelődött az első kontinentális méretű küzdelemmé. Az Európa-szerzte felgyülemlett különféle érdekellettek először a cseh királyságban fejlődtek fegyveres összevespárássá. Előzményeiről röviden elmondhatjuk, hogy a Mátyással összeütközésbe került Rudolf császár cseh királyi minőségében 1609-ben lemondott az augsburgi vallásbékébe foglalt területiális jogáról és megadta a cseh uraknak, lovagoknak, városoknak és jobbágyoknak a szabad vallásyagorlatot. A későbbi kormányzat felrúgta ezeket az engedményeket, mire 1618 májusában Prágában Habsburg-ellenes felkelés robbant ki. A cseh fegyverfogásból kinőtt európai küzdelmet a korábbi történetírás hajlott szinte kizárólagosan vallás-háborúnak tekinteni a katolikusok és a protestánsok között. Ma már egyre inkább látjuk, hogy bármily markáns volt is a vallási jelleg ebben a háborúban, a lényeg mindvégig a politikai hatalom kérdése maradt a küzdelemben bekapcsolódó államok részéről. A veszélyes helyzetbe került Habsburg uralkodó Spanyolországtól és a pápaságtól kapta a legjelentősebb támogatást, aminek az ára viszont az ellen-reformációs politika folytatása volt még az elsőpró többségében protestáns Magyarországon is.¹²⁵

A cseh fölkelés híre a pozsonyi országgyűlésen érte a magyar rendeket. A hír beérkeztéig itt a katolikusok voltak megerősödöben, ám a cseh felkelés alapjaiban változtatta meg a helyzetet. Rimay biográfusa úgy jellemzi a kialakult viszonyokat, hogy 1619-ben Felső-Magyarországon „egy Bocskay-féle hadjárat sikerét várta mindenki Erdély felől, melynek fejedelmi székében Bocskay egykori fegyvertársa és híve, politikájának osztályosa, Bethlen Gábor ült, ha nem is nagyobb számító ésszel, mindenesetre még nagyobbakat célzó ambícióval és nagyobb körültekintéssel, készen egy hozzá méltó történelmi szereplésre, de jóval kedvezőbb viszonyok között”.¹²⁶ Amikor azután Bethlen támadásra indult, hívévé szegődött rövidesen Rimay János is.

Ha annak az okait kutatjuk, hogy a Bethlen politikai elképzeléseivel már 1605 végén szembe került, s tíz évvel később tőle visszautasított Rimay miért és hogyan szegődött most Bethlen hívévé, akkor egy pillantást kell vetnünk azokra a politikai változásokra, amelyek a cseh felkelés nyomán a királyi Magyarországon bekövetkeztek. A haláláig Habsburg-hű Eszterházy Miklós följegyzése szerint 1619-ben a legtekintélyesebb magyarországi birtokosok közül Bethlent „hítták”, vagy „kedvvel vötték” az alábbiak: Baththyány Ferenc, Thurzó Imre, Thurzó Szaniszló, Széchy György, Rákóczi György, Illésházy Gáspár, a Révayak, a Nádasdyak, a Nyáry, a Liszti és a Zay testvérek.¹²⁷ Rimay patrónusáról Thurzó Imréről már a pozsonyi országgyűlésen az a hír járta, hogy „Bethlen híve lett” – írja Ferenczi és hozzáteszi: „Azonban ez nem volt igaz. Még augusztusban is, Bethlen levele, sőt követe sem bírta őt pártjára vonni.” A valóságban Thurzó csupán 1619 októberében, és akkor is csak Rimay rábeszélésére csatlakozott Bethlenhez.¹²⁸ A későbbi kutatások Ferenczi megállapításának helyességét támasztják alá. Egyben rávilágítanak arra is, hogy Rimayt pedig Rákóczi György vonta az erdélyi fejedelem oldalára. Különbözik ez a méltatlanul „históriai félárnyékba” szorult, kiváló személyiség volt az egyetlen olyan magyarországi főúr is, aki valóban „híttá” Bethlent, még hozzá már 1616 nyarán!¹²⁹ A többi magyarországi nagybirtokosról és tekintélyesebb nemesről inkább csak az mondható el, hogy „kedvvel vötte”, vagy éppen a körülmények kényszerének engedve elfogadta Bethlen jövetelét. Igaz, ez is óriási fordulatot jelentett 1616 végéhez viszonyítva, amikor a felső-magyarországi – döntő többségében protestáns – nemesség is megálljt kiáltott az előnyomuló kálvinista erdélyi fejedelemnek!¹³⁰ A változásban kétségtelenül közrejátszott a protestánsok növekvő fenyegetettségéi érzése, ám sokuk magatartásánál nem csekély szerepet kapott az a nem elhanyagolható gazdasági ok, hogy a cseh–morva rendek Habsburg-ellenes fegyverfogása megkérdőjelezte a fölöttébb értékes csehországi birtokok megtarthatóságát, ha továbbra is kitartanak a Habsburg uralkodó hűségén. Ezzel szemben a harcban álló

¹²⁵ L. NAGY L., 1969. 123–128.

¹²⁶ FERENCZI, 134.

¹²⁷ *Galántai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora*, szerk. SZALAY L. Pest, 1863. I. k. 66–69.

¹²⁸ FERENCZI, 140.

¹²⁹ Erről újabban I. NAGY L., „Bibliai öröklő” – *félárnyékban* (megjelenés alatt a *Magvető K. gondozásában*).

¹³⁰ FRAKNÓI (FRANKL) V., *Pázmány Péter és kora*, Pest, 1868. I. k. 263–266.

szomszédos rendek szövetségeseként érkező erdélyi fejedelemhez való csatlakozás elhárította a birtokvesztés veszélyét. Ennél azonban sokkal általánosabb ok volt az 1619 nyarára kialakult magyarországi politikai helyzet, amely magán viselte a forradalmi állapot számos jegyét. Mindezek mellett a legdöntőbb oknak mégis azt tekinthetjük, hogy a Habsburg-ház csehországi trónfosztása és II. Ferdinánd császárrá választásának bizonytalansága rendkívül súlyos helyzetbe hozta a török hódítók ellen csupán Habsburg-támogatással védekezni tudó magyar uralkodó osztályt. A magyar rendek az adott körülmények között nagyon gyöngének, támasz nélkül maradtak érezték magukat, s a török hódítástól való felfokozódott félelem a török védnökség önkéntes vállalására ösztönözte őket. Ehhez viszont az erdélyi fejedelem nyújthatott segítséget, aki szavatolta mind a területi status quo fennmaradását, mind a rendi jogok háborítatlanságát.¹³¹

Bethlen kihasználva a királyi Magyarországon keletkezett hatalmi válságot, valamint azt, hogy Rákóczi György már az ő jövetele előtt győzelemre vitte Felső-Magyarországon a Habsburg-ellenes harc ügyét, akadálytalanul előretört Pozsonyig. Nem sokkal később már Bécs körül portyáztak fürge könnyűlovasai. Ezek a kezdeti eredmények Hunyadi Mátyás korának dicsőségét villantották fel a magyarországiak előtt. A fellobbanó lelkesedés nyomán már 1619 végén készek voltak a Habsburg-uralkodó detronizálására és Bethlen királlyá koronázására.¹³² A fejedelem azonban még 1620 nyarán is csupán a királlyá választást engedte meg, koronázás nélkül.¹³³ Számításba vette ugyanis azt, hogy győzelme a Habsburgokon kétséges, és tartózkodott az olyan lépéstől, amelyek kizárta volna az alkudozás lehetőségét a Habsburgokkal.¹³⁴

Ferenczi szerint Rimay János „*azokban az összes mozgalmakban nem vett részt, melyek 1619–20 telén és tavaszán Bethlen körül lefolytak*”. Ez idő alatt ugyanis súlyos betegen feküdt, s csupán felgyógyulása után, 1620 nyarán folytathott be aktívan a politikai életbe. Július 2-án ő vetette papírra azt a „magánszerződést”, amit Bethlen a négy legtekintélyesebb magyarországi főúrral kötött.¹³⁵ Ezt követően tagja lett a portára indított népes követségnek. Előbb Budára, majd Konstantinápolyba mentek. Feladatot bőven kaptak Bethlentől. Így meg kellett győzniük a szultánt arról, hogy a most folyó Habsburg-ellenes küzdelmek óriási hasznot hoznak a török birodalomnak. Nagyobbat, mint a Bocskai-szabadságharc, mert most – legalábbis a kapott utasítás szövege szerint – a Habsburg uralkodó rosszabb helyzetben van, mint Rudolf császár annak idején. Bethlen kérte a szultánt: ne tárgyaljon Ferdinánd követével, hanem küldje azokat haza. Rendeljen tatár hadakat a lengyelek ellen, hogy azok ne támogathassák Ferdinándot. Kérte a szultánt arra is, hogy tartson tízezer katonát Budán, Esztergomban és Kanizsán, akiknek parancsolja meg, hogy Bethlen felszólítására azonnal segítségére menjenek. Hasonló parancsot kapjanak a havasalföldi és a moldvai uralkodók is. Rimayéknak kellett volna elérni azt is, hogy a budai pasát tiltásuk el Vác átadásának követelésétől. Ha ez nem megy, ígérjék oda Vácot, de csak olyan feltétel alatt, hogy ennek fejében Bethlen jelentős katonai támogatást kap a törököktől.¹³⁶

A nagylétszámú követség csupán november 14-én érkezett meg Konstantinápolyba: akkor, amikor már nemcsak Vác sorsa dőlt el, de a cseh felkelés is. Emiatt Rimayra és követtársaira már csak az a feladat hárult, hogy török segílysapatokat szerezzenek Bethlennek. Ezt nem tudták elérni, s így a fejedelem és választott magyar király 1621 első felében kénytelen volt egészen Kassáig visszavonulni

¹³¹ Erről újabbán I. NAGY L., *Bethlen Gábor életútja legendák és tények tükrében*, Folia Historica 8. Bp. 1980. 16–17.

¹³² „*Az Coronatiohoz igen készülnek, zászlókat készítenek, pénzt is*” – írta Gyürky Menyhért 1619. december 28-án Pozsonyból Bars megyének: TT 1892. 338.

¹³³ L. NAGY L., 1969. 206–210.

¹³⁴ GINDELY A. – ACSÁDY I., *Bethlen Gábor és udvara*, Bp. 1890. 32.

¹³⁵ FERENCZI, 143. A szerződés szövegét I. SZILÁGYI S., *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*, Bp. 1873. 21–22.

¹³⁶ Bethlen 1620. júl. 30-i és szept. 19-i követutasításait I. TMKÁO I. k. 238–251. Rimay minden bizonnyal nem csekély csodálkozással olvashatta, hogy Bethlen előadásában mennyire másként zajlott le a Bocskai-szabadságharc, mint az általa tapasztalt valóságban! Vác török kézre adását különben már júliusban ígérte Bethlen (242.).

az ellentámadásba lendült császári sereg elől.¹³⁷ Helyzete annyira megrendült, hogy már az életét sem érezte biztonságban a magyarországiak között. Emiatt Rimayn keresztül jancsár testőrséget kért a portától maga mellé.¹³⁸ A magyarországi nemesség elsöprő többsége elfordult tőle, s egy részük kész volt fegyverrel is szembeállni Bethlen uralmával. E nagy fordulat okai között döntő szerepe volt a cseh–morva–osztrák szövetségek megsemmisítő vereségének, de voltak egyéb okai is. A királyi Magyarország nemesei rádöbbentek arra, hogy a Habsburg-uralom alatt több rendi szabadságjogot élvezhetnek, mint Bethlen alatt. Mindez arra ösztönözte őket: mielőbb kiegyezzenek a Habsburg uralkodóval, hogy visszatérhessenek annak jogara alá. Ezért Bethlen politikai terveit annak 1621-es katonai sikerei után is csupán annyiban támogatták, amennyiben azok a minél előbbi megegyezést szolgálták.¹³⁹

Rimay János is azok közé a nemések közé tartozott, akik a mielőbbi békét óhajtották. A portán közvetlenül tapasztalhatta, hogy a török nem nyújt akkora segínyt Bethlennek, amellyel az a Habsburg-szövetségi blokk sikerei idején is megvédheti a királyi Magyarországot és Erdélyt magába foglaló nemzeti monarchiát.¹⁴⁰ Ehelyett Lengyelország ellen indít támadást. Ez utóbbival kapcsolatban Rimay közölte Bethlennel: egyes portai vezetők nem látják lehetetlennek az ő lengyel királlyá tételét sem. „Nem mondanám az lengyelországi dologban is alkalmatlannak az próbát, si a statibus et ordinibus quoque media aliqua ostenderentur, és olyan hivatal, suffragium accedálna hozzá, a minemő illis temporibus az jó emlékezetű somlyai Báthori István királynak accedált volt; sed nullis accedentibus suffragiis quis sustineat hanc molem tam supine tam frigide et infide illis rem promoventibus et in undis pelagi natantes derelinquentibus.”¹⁴¹ Rimay portai ügyködését Bethlen – legalábbis 1621. április 19-i levelének tanúsága szerint – nagyra értékelte. „Én pedig” – írta Rimaynak – „kit hasznos szolgálatjával magához való grátiámnak megmutatására irritált eddig is, s naponként concitál, ha élek, megmutatom azt kegyelmedhez remensége felett.” Levelének végén ismét visszatért a jutalomígéretére: „Ha az Úr Isten életemet megtartja, én is kegyelmedet kastélyos főemberré és udvaromban mellettem való tisztviselőnek creálok.”¹⁴² Am amikor Rimay, hazatérése után, 1621 júliusában felkereste őt, a fejedelem meglehetősen hidegen fogadta portai követét. Hasonlóan viselkedett vele 1622 elején is, amikor Rimay ismét fölkereste őt, de nem sokáig időzött nála. „Talán nem is a legjobb volt a megválás” – írja Ferenczi – „mert többé nem leljük Bethlen hívei között. Bethlen világosan nem sokat tartott ügyességéről, s követségéért, melyben siker nélkül ugyan, de nagy buzgalommal járt el, szintén nem volt valami jelentékeny a jutalma.”¹⁴³

Bethlen azonban nem csupán Rimay János magatartásával volt elégedetlen, hanem a magyarországi urak és nemések túlnyomó többségével is! Nagy terveinek kudarca fölött támadt ingerültsége többször méltánytalan vádaskodásokra is ragadta őt. Pedig ha higgadtan méri föl az adott történelmi körülményeket és erőviszonyokat, akkor látnia kellett volna, hogy a fehérhegyi vereség után megszűnt a reális lehetősége a Habsburgoktól független és a török hódító törekvésekkel szemben védekezni tudó magyar nemzeti monarchia visszaállításának. Így az 1621-es harcok valójában már csak azért folytak, hogy az erdélyi fejedelem kedvező békefeltételeket vívjon ki magának.¹⁴⁴ Harca kétségtelenül erősítette a magyarországi nemések rendi jogait is, hiszen még Pázmány Péter is szükségesnek tartotta, hogy Erdélyben erős magyar fejedelemség „floreáljon”.¹⁴⁵ Am ez az érdekltség nem terjedt addig,

¹³⁷ Erről részletesen I. NAGY L., 1969. 262–282.

¹³⁸ „Az én magam személye mellé őrzésre jól válogatott portai jancsárt szerezen Kegyelmed, kik continue mellettem legyenek az hadnak fennlétéig” – írta Rimaynak 1621. ápr. 19-én Bethlen Gábor, Magyarország választott királya. (ETA II. k. 399.)

¹³⁹ L. Bethlen pol. lev. 426–427. Vö. MHHD XIX. k. 344.

¹⁴⁰ L. IPOLYI, 253–264.

¹⁴¹ L. IPOLYI, 270–271.

¹⁴² ETA II. k. 393, 399–400.

¹⁴³ FERENCZI, 160–161..

¹⁴⁴ A harcokról I. NAGY L., 1969. 255., 302–205. Bethlen 1621 végén a hadserege is cserben hagyta. Főkapitányai a katonaság nevében ultimátumszerűen követelték a hazatérést. L. erről: TMKÁO I. k. 335–336.

¹⁴⁵ L. KEMÉNY J.: i. m. 150.

hogy a nemesek emiatt elviseljék birtokaik és egyéb termelőerőik és eszközeik további pusztulását. A hadakozás folytatása a nagyrészt fizetetlen és zsákmányolásból élő hadakkal pedig óhatatlanul ezt vonta volna maga után, bárhogy tiltotta is a fejedelem a katonai kilengéseket.¹⁴⁶

A magyarországi nemesek nagy többsége elégedett volt a nikolsburgi békekötésben elért eredménnyel. Éppen ezért közömbösen – vagy ellenségesen – fogadta Bethlen újabb próbálkozásait 1623-ban és 1626-ban.¹⁴⁷ Jól tükrözik az általános hangulatot Rimay levelei is ezekből az évekből: „Jövő szombaton lesz egy hete” – írta 1623 szeptemberében Balassi Zsigmond özvegyének – „hogy Bethlen fejedelem serege... vármegyénkbe bevonult. Itt nálunk a környéken már semmi csendes és békés jelenség nincsen. *Nem tudjuk, mi fog ebből kikerekedni és mi véget ér majd?*”¹⁴⁸ Augusztus 10-én kelt levelében már csak „Bethlen Gábor”-nak nevezi a fejedelmet és támadásával kapcsolatban megjegyzi: „*Török martalócok nagyon gyakran vonulnak el a környékünkön titokban és gyermekeket fogdosva rabolnak.*”¹⁴⁹ (Ezek a „török martalócok” Bethlen segélycsapatát képezték!) Életrajzírója úgy jellemzi Rimay magatartását ezekben az években: „*folyton II. Ferdinánd híve* és állandó jó viszonyt ápol Thurzó Szaniszló nádorral”, egészen annak 1625-ben bekövetkezett haláláig.¹⁵⁰ Ám Rimay igyekezett jó kapcsolatot tartani az ellenreformáció vezérével, Pázmány Péterrel is.¹⁵¹

1624 elején portyázó katonák felprédálták Rimay házát, aminek következtében 609 darab könyvből csupán 131 maradt meg, az is meglehetősen elrongyolt állapotban. Tudjuk, hogy hosszú időn át betegeskedett, de 1627-ben még részt vett a törökkel folytatott szőnyi béketárgyalásokon, amelyről értékes naplója maradt ránk.¹⁵² Élete utolsó éveiben szorosabba fűzte kapcsolatát Felső-Magyarország legtekintélyesebb kávinista főúrával, Rákóczi Györggyel. Bensőséges hangú levelezést folytatott vele és személyesen is föl akarta keresni Rákóczit, aki nagy megbecsüléssel hívta és várta őt. Rimay azonban betegeskedése, majd a Bethlen Gábor halála után támadt zavarok miatt halasztotta utazását. Amikor Rákóczi 1630 végén Erdély trónjára került, Rimay féltő aggodalommal kísérte védelmi harcait.¹⁵³ Talán nem túlzott a feltételezés, hogy ha az 1631 végén bekövetkezett halála nem akadályozza meg őt ebben, a „bibliás órálló” fejedelem szolgálatában fejezte volna be életét. Ő volt ugyanis az az uralkodó, akivel az újsztoikus elveket követő Rimay¹⁵⁴ a legtöbb közösséget érezhetett. Tudjuk, hogy Rákóczi is többre becsülte, nagyobbra értékelte Rimayt, mint Bethlen Gábor,¹⁵⁵ aki a költőben is inkább csak a magyarországi „áruló” nemesség egyik tagját látta, különösen 1621-től kezdve.

Immáron több mint két évtizeddel ezelőtt Pirnát Antal azt írta Rimayról, hogy ő mint társadalmi típus a gazdagodó, jómódú nemesség jellegzetes képviselője volt, aki a veszélyes és zűrzavaros évtizedekben igyekezett mindenkéhez alkalmazkodni. Cselekedeteit főként az óvatosság jellemezte és érdekeinek szem előtt tartása, valamint az, hogy nemesi gazdaságát gyarapítsa. Életművét végigkísérik „az udvari feslett erkölcsöket ostorozó, sztoikus lemondásra, visszahúzódásra intő írásai”. Ám ugyanakkor kitartóan törekedett arra, hogy az ország vezető politikusai mellett magá is jelentős udvari és politikai pályát fusson be! Választott patrónusai közé számítottak a kor legkiemelkedőbb képviselői: Bocskai István, Illésházy István, Thurzó György és Thurzó Imre, Balassi Bálint, ecsedi Báthory István,

¹⁴⁶ Erről részletesen l. Nagy L., 1972. 142–144. Vö. az MTT XXVII. kötetében publikált levelekben foglaltakkal!

¹⁴⁷ L. NAGY L., 1969. 323–327, 383–397, 452–454.

¹⁴⁸ ECKHARDT, 407.

¹⁴⁹ ECKHARDT, 409.

¹⁵⁰ FERENCZI, 164.

¹⁵¹ „*Nagyságodban is magasztalom és igen suspiciálom azt az alacson rendekre nyujtakoztató szereteti s böcsületi nevelésével való mesterséget, aki földiglen alacsonodó hajlásával magasztja neve magasztalására áradásáva!*” – írta 1626. febr. 8-án Pázmánynak (ECKHARDT, 417.).

¹⁵² FERENCZI, 165. A naplót l. ECKHARDT, 417–423.

¹⁵³ FERENCZI, 178–179. Leveleit l. ECKHARDT, 434–442.

¹⁵⁴ L. KLANICZAY, 1964. 11, 17.

¹⁵⁵ Erről bővebben l. NAGY L., „*Bibliás órálló*” – *félművekben* megjelenés alatt a Magvető K. gondozásában).

Bethlen Gábor és Rákóczi György. Személyi függetlenségére azonban Rimay gondosan ügyelt, amikor főúri, illetve fejedelmi pártfogóit szolgálta. Hogy ezt megtehesse, egyszerre többekkel is igyekezett kapcsolatokat kiépíteni, hogy így egyiknek se legyen kizárólag elkötelezve. Óvatosságát jellemezte az is, hogy pártfogói kockázatos vállalkozásaitól, ha csak tehetette, valamilyen ürüggyel mindig távol tartotta magát. Rimay politikai vezérével a lipsiusi kompromisszum követése volt, aki az adott erőviszonyokkal való megbékélésre törekedett. A magyar nemesség számára válságos időkben, így például a századforduló éveiben azonban tudott határozottan állást foglalni. „Rimay félig még familiáris, félig már önálló nemesi politikus, aki egyszerre előlegezi a következő korszak Gyöngyösi-típusú udvari, familiáris költőjét, valamint a nemesi kuruc mozgalom Vitnyédi-féle politikus íróit” – zárja értékelését a jeles irodalomtudós.¹⁵⁶

A Rimay János életében lezajlott háborúk és politikai változások vázlatos áttekintése után e találó, tömör jellemzést talán annnyival egészíthetjük ki, hogy meglátásunk szerint Rimayt az életében lezajlott háborúk közül mindenekelőtt a XVI. század végén kirobbant törökellenes küzdelem ragadta magával. Ezt a vélekedésünket támasztja alá az is, hogy katonaversek ihletője csakis ez a küzdelem volt; Bocskai vagy Bethlen Habsburg-ellenes harcairól nem születtek ilyen vagy ehhez hasonló tárgyú költemények. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy e két nagy fejedelem Habsburg-ellenes harcai korántsem ragadták úgy meg őt, mint a török elleni fegyveres küzdelem. Ennek a jelenségnek az okát azonban helytelen lenne csupán Rimay egyéniségében keresni. Elmondható, hogy „a magyar romlás századának társadalmi – különösen pedig a magyarországi nemesség –, túlnyomó többségében így érzett és gondolkodott. Ennek legfőbb okát talán Illésházy fogalmazta meg legtömörebben: „az török birodalom nem szenved társat, sem urat, sem nemes embert, bizságot teszen erről az ő egész birodalma.”¹⁵⁷ Más egykorú vélemény szerint „az török nemzet azt akarná bátor [t.i. bárcsak] az németek minket mind egyig levágnának, avagy mi az németeket, mert ők annyival inkább erősödének hatalmas állapotjukban.”¹⁵⁸ A magyar rendi társadalom tagjait létérdekükben veszélyeztette a török hatalmi rendszer, amelyben ismeretlenek voltak a rendi privilégiumok, amelyben a nagyvezér jogilag ugyanúgy ki volt szolgáltatva a szultán kénye-kedvének, mint a társadalom legalján álló rabszolga. Ez a társadalmi berendezés – elenyésző számú kivételtől eltekintve –, visszatartó, félelmetes volt nemcsak a magyar nemesség, de a katonarétegek tagjai előtt is. Mindehhez hozzájárult a keresztény együvé-tartozásnak a katolikus – protestáns ellentététől ugyan megtépázott, de azért még mindig ható összetartó ereje. Ezen objektív és szubjektív okok együttes eredményeként a Habsburg-ellenes harc olyan kényszerűség volt a magyarok nagy többsége számára, amely még a legnagyobb katonai sikerek idején is némi rosszérzésekkel töltötte el őket. Talán csupán a létérdekeikben veszélyeztetett protestáns prédikátorok többsége volt mindvégig híve a török szövetségben vívott Habsburg-ellenes harcoknak.¹⁵⁹ Az erdélyiek nagy része elfogadta ugyan a török vazallusi állapotot és vonakodott vállalni a törökellenes harccal járó pusztításokat, ám ez nem jelenti azt, hogy érzelmileg a Habsburg-ellenes harc híve lett volna. Ne feledjük: még a töröknek legjobban elkötelezett és 1621-ben maga mellé janicsár testőröket kérő Bethlen Gábor is kész volt egy törökellenes harc élére állni megfelelő nyugat-európai támogatás esetén!¹⁶⁰ Mindezeket a momentumokat figyelembe véve Rimay politikai

¹⁵⁶ L. KLANICZAY, 1964. 17–18.

¹⁵⁷ TT 1878. 22.

¹⁵⁸ Tudománytár, 1839. V. k. 317. Vö. Nagy L., 1982. 69–81.

¹⁵⁹ L. erről pl. NAGY L., *Bocskai István a hadak élén*, 96., *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*, Szerk. ROHONYI G.–NAGY L.–TÓTH GY. Bp. 1955. I. k. 295–296., KOMÁROMY A., *Levelek és akták az 1607/8-iki hajdúlázadás történetéhez*, HK 1893. 72., 89., CSEREI M., *Históriája*. Pest, 1852. 160–161.

¹⁶⁰ L. Nagy L., 1969. 320–321. Rákóczi Zsigmond írta 1607 elején: Bocskai mondogta kevés halála előtt, „*hogy ha meg nem halna, szolgáltni akart az kereszténységnek*”. (TMKÁO I. k. 73.) Egy évvel később az Erdélyt elhagyó Rákóczi Zsigmond nyilatkozott úgy a törökkel kapcsolatban: „*Én bizony nem szeretem őket, felette igen bánom szomszédságokat, bezzeg ha egy szívvel egy akaratot volnánk, noha csonka, béna vagyok, az szekeremben ágyat vettenek de mégis meglátnám szabadulását Magyar országnak Szent Demeter napig.*” (HK 1893. 89.) I. Rákóczi György török-elleni támadókétségéről I. KEMÉNY J., i. m. 316.

magatartását joggal tekinthetjük a magyar nemesség nagy többségével egybevágónak. Ez pedig arra kell hogy intsen bennünket: felül kell vizsgálni a XVII. század első felében lezajlott Habsburg-ellenes küzdelmeknek a korabeli magyar társadalomban betöltött helyéről és szerepéről vallott nézeteink helytállóságát. A felszabadulás utáni magyar történeti irodalom, közte jelen munka szerzőjének több írása is, hajlott afelé, hogy a transzilvánikus, protestáns-centrikus történetnézetet béklyóitól nem megszabadulva lássa és értékelje ezeket a fölöttébb bonyolult és ellentmondásos harcokat.

A háborúk és a politikai változások Rimay Jánosra gyakorolt hatásának számbavétele talán egy lépéssel közelebb vihet bennünket a „magyar romlás százada”-nak teljesebb, a történeti valóságot jobban megközelítő megismeréséhez is.

László Nagy

GUERRE ET POLITIQUE DANS LA VIE DE JÁNOS RIMAY

Les vues politiques de János Rimay ont été formées dans une mesure considérable par les guerres aussi, avec lesquelles il est entré en relation sous une forme quelconque. Parmi elles, c'est la lutte contre les Turcs, éclatée à la fin du XVIe siècle qui l'a influencé le mieux, et qu'il a éternisée dans plusieurs poèmes de soldat. On peut le dire beaucoup moins de la guerre d'indépendance de Bocskai et des guerres de Gábor Bethlen contre les Habsbourg, dans lesquelles pourtant il a joué lui-même un rôle politique considérable. Mais il serait erroné d'en chercher la cause dans l'individualité de Rimay, parce que pour la grande majorité de ses contemporains nobles de Hongrie aussi, la lutte contre les Habsbourg était un produit de contrainte qui les a remplis, même dans la période des plus grands succès militaires, d'une sorte de désapprobation. Surtout à cause de l'alliance turque de ces luttes.

Durant la Guerre de Quinze Ans – surtout dans la première moitié de celle-ci – Rimay a été le partisan sans réserve de la lutte contre les Turcs. C'est ce dont témoignent ses poèmes écrits durant cette période. Il ne s'est joint à la guerre d'indépendance de Bocskai que quand les troupes de haidoucs, en marche vers l'occident, on déjà surpassé son lieu de domicile. Bocskai l'a comblé de hautes dignités, Rimay restait pourtant attaché à la personne d'István Illésházy et à la ligne politique représentée par lui. Après la mort d'Illésházy, la figure de Rimay a été reléguée à l'arrière-plan, et il ne pouvait pas acquérir la reconnaissance de Bethlen non plus. Après 1621, il s'est détourné de Bethlen. Dans les dernières années de sa vie, il a établi une relation plus étroite avec György Rákóczi, mais sa mort l'a empêché d'entrer au service de ce prince. L'examen analytique de l'influence des guerres et des changements politiques sur Rimay confirme la pertinence de l'appréciation que la science littéraire a donné sur Rimay.